

Станіслав Келембет

ЛИТОВСЬКО-КАТОЛИЦЬКІ КНЯЗІ В СІВЕРСЬКІЙ ЗЕМЛІ: 1401–1452 рр.

За весь період входження Сіверської землі до складу Великого князівства Литовського удільні князівства в її межах надавалися лише двом представникам династії Гедиміновичів, які сповідували католицизм. Швитригайло Ольгердович у різні періоди свого життя був князем Брянським (1406–1408), Чернігівським (1420–1430) і Гомельським (1447/48–1452). Його двоюрідний брат, Жигимонт Кейстutowич, володів Гомелем (1398/1401–1432), Стародубом і Брянськом (1408/09–1432). Михайлушко Жигимонтович лише ненадовго, за допомогою татар, зміг захопити Стародуб та кілька інших міст (1449). У даній роботі досліджуються питання хронології правління зазначених князів на Сіверщині, складу їхніх володінь, а також інші факти біографій Швитригайла, Жигимонта й Михайлушка, пов'язані із «сіверськими» періодами їхнього життя.

Ключові слова: Сіверська земля, Велике князівство Литовське (ВКЛ), великий князь Вітовт, король Владислав-Ягайло, Швитригайло Ольгердович, Жигимонт Кейстutowич, Михайлушко Жигимонтович.

Група сіверських князів у складі ВКЛ, означена в заголовку даної роботи, порівняно з іншими династично-релігійними групами (православними князями литовського, руського і навіть татарського походження), була найобмеженішою як кількісно, так і за хронологічним періодом перебування при владі у Сіверській землі. Зате в аристократичній ієрархії ВКЛ, що визначалася династичним походженням, сіверські князі-католики не мали собі рівних у всій державі – вони були першими «принцями крові», а в офіційних документах їхні імена вказувалися відразу після самого литовського господаря (великого князя). Власне кажучи, мова йде всього про двох осіб: Швитригайла-Болеслава Ольгердовича, брата короля Польського Владислава II-Ягайла, і Жигимонта Кейстutowича, брата великого князя Литовського Олександра-Вітовта. Тож не дивно, що обидва вони перейшли зі своїх сіверських уділів (відповідно Чернігівського і Стародубського) відразу на великокняжий престол у Вільні.

До Швитригайла і Жигимонта Кейстutowича всі князі з литовської династії Гедиміновичів, які отримували володіння в межах Сіверської землі, обов'язково належали до православного віросповідання (Дмитро Ольгердович Старший, його брати Дмитро-Корибут і Скиригайло-Іван, Федір Любартович). Очевидно, «нав'язування» з Вільні католицьких князів православної Сіверщині, що мало місце в 1-й третині XV ст., було напряму пов'язане з посиленням влади Вітовта (1392 – 1430), за правління якого ВКЛ досягло найвищої за всю свою історію політичної могутності. Пізніше, у 2-й половині XV ст., більша частина Сіверської землі була поетапно передана у володіння руських князів – представників Московської лінії Рюриковичів, змушених емігрувати до ВКЛ. Утім, у цей період серед князів Гедиміновичів католиків взагалі не було: усі родичі господарів ВКЛ, володіння яких знаходилися виключно на Русі (в т. ч. у Сіверській землі – князів Мстиславських, Київських і Трубецьких), уже давно рутенізувалися й протягом кількох поколінь сповідували православ'я.

Тема даного дослідження аж ніяк не залишилася поза увагою попередніх дослід-

ників. Але біографічні нариси XIX – початку XX ст. (К. Стадницького з уточненнями Ю. Вольфа, А. Левіцького, Б. Барвінського, А. Копистянського) давно застаріли й містять чимало явних помилок. Найдокладніше тема сіверських князівств 1-ї половини XV ст. досліджена у монографії С.-М. Кучинського (1936 р.); її автор зробив кілька цінних спостережень, але, через досить недбале ставлення до джерел і схильність до недостатньо обґрунтованих висновків, також не уникнув помилок. На деякі з таких вказала у своїй монографії О. Русина (1998 р.); дослідниця розглянула тематику досить критично, але, на жаль, занадто побіжно, не зупиняючись на деталях «сіверського» періоду біографій Швитригайла та Жигимонта. Окремі епізоди теми на високому рівні проаналізовані в новітніх публікаціях Р. Беспалова і С. Полехова. Але узагальнюючої роботи про сіверських князів-католиків, у якій би було враховано та систематизовано максимум відомих свідчень джерел, усе-таки не існує. Така й пропонується увазі читача.

* * *

Сіверська земля на початку XV ст.

З кінця XIV ст. вся без винятку територія Сіверської землі¹ входила до складу Великого князівства Литовського (ВКЛ). Прямі відомості джерел про вказаний регіон, розташований на далекій окраїні держави, відзначаються надзвичайною скупістю. Тому навіть загальну політичну ситуацію на Сіверщині, особливо наприкінці XIV – початку XV ст., ми можемо реконструювати лише зі значним ступенем гіпотетичності.

Після загибелі в серпні 1401 р. Романа Михайловича, князя Брянського й останнього великого князя Чернігівського, намісника ВКЛ у Смоленську, Брянськ і Чернігів перейшли під безпосередню владу великого князя Вітовта. Судячи з того, що нащадки Романа Михайловича в XV ст. засвоїли прізвище князів Осовицьких², їм було залишено тільки деякі володіння на північний захід від Брянська, з центром у містечку Осовик на р. Десні (нині – городище біля однойменного села Рогнединського району Брянської обл. РФ)³. С.-М. Кучинський вважав, що після загибелі Романа Михайловича Брянськ отримав Олександр Патрикєвич, князь Стародубський. Але при цьому польський дослідник посилався лише на таке сумнівне джерело, як пізня хроніка Стрийковського (видання 1582 р.). Нібито «Стрийковський (...) подає, що близько 1401 р. правив у Брянську і Стародубі Олександр»⁴. Але на вказаній сторінці у хроніці Стрийковського говориться про зовсім іншого князя – Патрика, сина Кейстута Гедіміновича: «Патрик мав уділ, Bransko, Zurasz i Stramele; a той провівши великі війни з Хрестоносцями Пруськими, забитий є від Татарів року 1398»⁵. Полишаючи в стороні достовірність цієї звістки (очевидно, вона є вигадкою самого Стрийковського), мова тут іде не про сіверський Брянськ, а містечка у зовсім іншому регіоні ВКЛ – Бранськ і Сараж на Підляшші, недалеко від Бельська. Не витримує критики й інше припущення Кучинського – нібито на початку XV ст.

1 За спостереженнями О. Русиної, з якими важко не погодитися, до складу Сіверської землі джерела зараховують наступні міста (у дужках подаємо давні форми деяких назв): Брянськ, Гомель (Гомій, Гомей), Дроків, Курськ (у XIV–XV ст. запустілий), Мглин, Морівськ, Новгород-Сіверський (Новгородок), Почеп, Путивль, Радогощ, Рильськ, Стародуб, Трубчевськ (Трубецьк), Чернігів, а також, мабуть, Любеч (Русина О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. Київ, 1998. С. 43-44).

2 *Келембет С.* Великий князь Роман Михайлович II – останній самостійний володар Чернігова // Сіверянський літопис. 2016. № 2. С. 12-13, 16.

3 На майданчику городища Осовик знайдено кілька монет кінця XIV – початку XV ст., що є свідченням, принаймні, його заселеності у вказаний час (Зайцев В. В., Пискунов В. О. Находки монет XIV–XV вв. с городища Осовик (Брянская область) // Нумизматические чтения Государственного исторического музея 2015 года. Москва, 2015. С. 152-154).

4 *Kuczyński S. M.* Ziemia czernihowsko-siewierskie pod rządami Litwy. Warszawa, 1936. S. 175, przym. 433, s. 176. Зазначимо, що в примітці неправильно вказаний номер тому праці Стрийковського: IV замість II.

5 *Strzykowski M.* Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi. Warszawa, 1846. T. II. S. 58.

князь Олександр Стародубський міг володіти й Черніговом⁶. О. Русина переконливо довела, що в документі, на який посилався Кучинський, згаданий зовсім інший князь – Олександр Чорторійський (друга половина XV ст.)⁷.

Натомість, цілком вірогідним є припущення Р. Беспалова про те, що Вітовт призначив своїм намісником у Брянську князя Олександра Івановича Нелюба Гольшанського. Дослідник зазначає, що весною 1406 р., на початку збройного конфлікту Вітовта з Василем Московським, князь Олександр Нелюб, який виїхав на службу до Москви, «явно опинився десь між Вітовтом та Василем І. Тому варто зазначити, що ця родина була пов'язана і з Чернігівщиною. Сестра князя Олександра Нелюба княгиня Уляна була заміжною за князем Іваном Карачевським. Як відомо, укладення династичних шлюбів князівськими родинами з сусідніх регіонів було поширене. Тому доречно задатися питанням: чи не був князь Олександр Нелюб намісником Вітовта у одному з чернігівських міст? Може бути, після смерті великого князя Романа Михайловича він був намісником у Брянську?»⁸. Рід Гольшанських мав литовське походження, але до правлячої династії Гедиміновичів не належав. Уже перший його відомий представник, князь Ольгимунт, прийняв православ'я з іменем Михайла. Князь Іван Ольгимунтович був близьким соратником і свояком Вітовта, який наприкінці XIV ст. навіть дав йому «держати» Київ⁹. Якщо гіпотеза про намісництво князя Олександра Нелюба у Брянську відповідає реальності, то до його намісницької округи, вірогідно, міг входити й Чернігів, котрий у 1401 р. також належав до володінь Романа Михайловича (сам Вітовт, згадуючи про загибель Романа, титулував його великим князем Чернігівським).

Пруська хроніка т. зв. Посільге серед володінь, наданих королем Ягайлом своєму брату Швитригайлу після його повернення з Угорщини (1398 р.), останнім називає «Новгород крацій замок (Nawgardin das best hus)». Мова тут, очевидно, може йти лише про Новгород-Сіверський. Але про перебування Швитригайла на Сіверщині аж до 1406 р. жодних свідчень не збереглося. За нашою думкою, насправді Новгород-Сіверський у 1398 р. був повернутий князю Федору (Федюшко) Любартовичу – двоюрідному брату Швитригайла, який на початку вказаного року згадується як його «товариш по нещастю» на вигнанні в Угорщині; ще у 1393 р. Ягайло дійсно надав Любартовичу «землю до своєї воли на имя Сѣверскую со всѣ городми». Після 1398 й до 1405 р. Федюшко Любартович у джерелах не згадується, але навряд чи в цей час він – двоюрідний брат Ягайла та Вітовта, міг бути взагалі безземельним князем¹⁰.

Значною фігурою в Сіверщині на межі XIV – XV ст. був Олександр Патрикєвич, князь Стародубський. Його батько Патрикій Давидович, напевне, був сином знаменитого Давида Городенського († 1326) – руського князя невідомого ближче походження, намісника Гедиміна в білоруському Городні, видатного воєначальника ВКЛ. У середині XIV ст. князь Патрикій також був намісником Городенським Кей-стуга Гедиміновича, а у 1365 р. отримав від нього інші володіння «в Руській землі». У пом'янику князів Чернігівських Патрикій Давидович записаний з титулом князя Стародубського. Десь наприкінці XIV ст. Стародуб успадкував Олександр Патрикєвич, а його брат Федір згадується як князь Рильський († 1399). Цілком вірогідно, що наступником Федора Патрикєвича був його син (брат?), князь Василь Рильський, згаданий лише у пом'янику. Сусідній же Путивль, очевидно, ще з передлитовських

6 *Kuczyński S. M.* Ziemie czernihowsko-siewierskie pod rządami Litwy. S. 158, 188.

7 *Русина О.* Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. С. 106-107.

8 *Беспалов Р. А.* Литовско-московские отношения 1392–1408 годов в связи со смоленской, черниговской и рязанской политикой Витовта и Василия I // Средневековая Русь. Москва, 2016. Вып. 12. С. 153-154.

9 Всі відомості про Ольгимунта та Івана Гольшанських систематизовано у найновішій роботі: *Polechow S. W. Butyrski M. N.* Pieczęć kniazia Iwana Olgimuntowicza Holszańskiego // Inter Regnum et Ducatum. Studia ofiarowane Profesorowi Janowi Tęgowskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin. Białystok, 2018. S. 450-456.

10 Див.: *Келембет С.* Федір-Федот (Федюшко) Любартович, князь Луцький і Володимирський, державця Сіверський // Сіверянський літопис. 2018. № 6. С. 19-22.

часів, перейшов зі складу Чернігово-Сіверської землі до складу Київської¹¹.

На північ від Стародуба розташовувалися сіверські містечка-волості Мглин, Дроков і ще західніше – Попова гора. Їхня приналежність на межі XIV–XV ст. залишається не зовсім ясною. Збереглися документальні вказівки на те, що у XV ст. ці волості входили до складу Мстиславського князівства, причому, принаймні, Мглин – ще за правління Семена-Лингвенія Ольгердовича (1392–1431)¹². Але не можна виключати варіант, що Семен-Лингвеній отримав їх лише після арешту Олександра Патрикєвича в 1406 р. (див. нижче), а перед тим Мглин і т. п. належали до території Стародубського князівства¹³.

Нарешті, північно-західна частина Сіверської землі – нижнє Посожжя з центром у м. Гомій (суч. Гомель у Білорусі), – входило до складу володінь Жигимонта Кейстуовича, молодшого брата великого князя Вітовта. Слід гадати, він отримав Гомій у 1398 р. чи ненабагато пізніше; 18 січня 1401 р. Вітовт, проголошуючи унію ВКЛ з Польщею після своєї смерті, забезпечив брату володіння окремим уділом, у складі якого названий і «замок іменем Гомій»¹⁴ (детальніше про це див. нижче, на початку останнього підрозділу роботи). Таким чином, саме Жигимонт Кейстуович став першим князем католицького віросповідання, який отримав удільне володіння в межах Сіверської землі – географічно найближче до центру ВКЛ.

Важливі зміни в ситуації на Сіверщині відбулися під час литовсько-московського збройного конфлікту, що мав місце у 1406–1408 рр. Весною 1406 р. до Василя Дмитровича, великого князя Володимиро-Московського, приїхав «въ рядъ служити (тобто на умовах договору. – **С. Ж.**) ізъ Литвы нѣкоторый князь именем Александр, прозвище Нелюбъ, сынъ князь Ивановъ Олгимонтовъ, а съ нимъ множество Литвы и Ляховъ»¹⁵. Про високий статус емігранта свідчить і те, що на московській службі він отримав у володіння таке значне місто, як Переславль (Заліський)¹⁶. Нагадаємо, за гіпотезою Р. Беспалова, князь Олександр Гольшанський з 1401 р. міг бути намісником Вітовта у Брянську. «Крім того, від війни ухилився стародубський князь. 4 липня 1406 р. з Орші Вітовт повідомляв маршалу Німецького ордену, що «герцог

11 *Лицкевич О. В.* Поручительство литовско-русской знати за нобиля Братошу Койлутовича (1387–1394 гг.) // *Беларуская даўніна*. Мінск, 2014. Вып. 1. С. 35–37; *Келембет С.* Князі Стародубські та Рильські: середина XIV – початок XV століть // *Сіверянський літопис*. 2015. № 2. С. 12–26. Обидві ці роботи написані незалежно одна від одної. У попередній історіографії Олександр Патрикєвич Стародубський помилково вважався сином Патрикєя Наримунтовича-Глібовича (нібито Давидовича), правнуком Гедиміна.

12 *Мяцельскі А. А.* Мсціслаўскае княства і ваяводства ў XII – XVIII стст. Мінск, 2014. С. 139–140, 142.

13 Зокрема, відомо про аналогічні дії Вітовта, спрямовані на збільшення території Мстиславського князівства за рахунок сусідньої волості Смоленської землі – «Молоховский путь» (*Мяцельскі А. А.* Мсціслаўскае княства... С. 142–143).

14 *Akta unji Polski z Litwą*. 1385–1791. Kraków, 1932. S. 34–36, nr 38 (за оригіналом). Це є перша достовірна згадка про Гомій у складі ВКЛ. Щоправда, у редакції «Повісті про Поділля», яка вміщена у Другому літописному зводі ВКЛ – «Хроніці Великого князівства Литовського і Жмойтського», укладеній у 1510-х рр. (*Ясас Р.* Хроніка Быхаўца і яе паходжанне // *Беларускі гістарычны агляд*. 2017. Снежань. Т. 24. Сшыткі 1–2 (46–47). С. 209, 212, 220), – повідомляється, що Федір Коріатович аж до 1380-х рр., крім Новгородка-Литовського, «к тому еще держал Гомей» (ПСРЛ. Москва, 1980. Т. XXXV. С. 160, 186, 207). Однак у первісній редакції «Повісті про Поділля», у складі Першого літописного зводу ВКЛ середини XV ст., «доповнення» про Гомій немає. С. Полехов з даного приводу зазначив: «Можливо, це якоесь пов'язане з тим, що у 1500–1535 рр. Гомель належав Російській державі» (*Полехов С. В.* Летописная «Повесть о Подолье» // *Древняя Русь. Вопросы медиевистики*. 2014. № 1. С. 37, прим. 14). Таке пояснення нам видається єдино правильним, зважаючи на яскраво виражену тенденційність укладача «Хроніки»: у 1510-х рр. офіційний історіограф ВКЛ вирішив підкреслити, хай і шляхом вигадки конкретного історичного факту (це для нього було нормою), колишню приналежність спірного з Москвою Гомія до Литви.

15 Виписка М. М. Карамзіна із втраченого Троїцького літопису (*Карамзин Н. М.* История государства Российского. Санкт-Петербург, 1842. Кн. II. Т. V. Прим. 199, стб. 74).

16 ПСРЛ. Москва, 2004. Т. XXV. С. 234, і т. д.

Олександр Стародубський, божею милістю, здоровий»¹⁷. Не ясно, з чим пов'язаний такий пасаж. Може бути, верховний маршал сам цікавився його здоров'ям, оскільки знав його в числі осіб, що уклали з Німецьким орденом мирну угоду 1398 р.? Чи напередодні князь Олександр хворів, може бути, прикидався хворим? У кожному випадку він, вочевидь, не бажав іти війною проти свого зятя князя Андрія Можайського (брата московського володаря. – С. К.), а невдовзі і взагалі з'ясувалося, що він хотів зрадити Вітовта»¹⁸.

Таким чином, першочерговим завданням литовського господаря стало закріплення своєї влади у північній Сіверщині. 25 липня 1406 р. Вітовт виступив у похід проти «короля Москви»¹⁹. Його військо складалося з литовців, русинів, поляків і волохів, причому командиром поляків («der Polen hauptman») був брат короля Владислава-Ягайла, князь Швитригайло Ольгердович²⁰. На той час він володів (з 1404 р.), хоча й на обмежених правах «держання», значними територіями в Руській землі Польського королівства: повітами Жидачева, Стрия і, очевидно, Галича, а також чотирма містечками у Сандомирському воєводстві²¹. Шлях литовсько-польських військ лежав на сіверській Стародуб. Тут Вітовт наказав арештувати й кинути до в'язниці князя Олександра Стародубського, звинувативши його у зраді²². Подальша доля князя Олександра невідома; скоріше за все, на волю він уже не повернувся. Наприкінці серпня литовсько-польські війська прибули до Брянська, куди 2 вересня надійшла значна допомога з Тевтонського ордену – більше тисячі рицарів-хрестоносців та їхніх підданих-жмудинів²³. Вітовт вимагав від Василя Московського видачі князя Олександра Івановича (Гольшанського), а також князя Юрія Смоленського²⁴. Об'єднана армія вирушила далі, і нарешті на р. Плаві (суч. Тульська обл. РФ) зустрілася з московськими військами, до яких приєдналися полки великого князя Івана Тверського і татари. Простоявши один проти одного 9 днів, литовський і московський володарі уклали між собою перемир'я, яке мало тривати з 1 жовтня до 15 травня наступного (1407) року²⁵.

* * *

Швитригайло-Болеслав Ольгердович, князь Брянський, Чернігівський, Гомійський

Безперечно, саме восени 1406 р. Швитригайло, як нагороду за участь у поході Вітовта, й отримав північно-сіверські землі, котрі під час цього походу були закріплені у складі ВКЛ - Брянськ і Стародуб (хоча пряме свідчення про їхню приналежність Ольгердовичу відноситься до 1408 р.). Р. Беспалов вважає, що вказані міста були надані Швитригайлу лише в намісництво²⁶. Але навряд чи рідний брат короля Польського міг мати статус звичайного намісника; принаймні, під час південно-сіверського князювання Швитригайла в 1420-х рр. він використовував титул «з Божьей милости князь Черниговский и иных» (див. нижче), тобто був повноцінним удільним володарем.

М. Грушевський схилився до думки, що, крім Брянська і Стародуба, до 1408 р.

17 Codex epistolaris Vitoldi... P. 150, nr CCCLXIX (за оригіналом). Видавець, А. Прохаска, помилково датував лист 3-м липня 1407 р. Обґрунтування правильної дати див.: *Беспалов Р. А. Литовско-московские отношения 1392–1408 годов...* С. 153, прим. 125.

18 *Беспалов Р. А. Литовско-московские отношения 1392–1408 годов...* С. 154-155.

19 *Scriptores rerum Prussicarum. Leipzig, 1866. Bd. 3. S. 282* (продовження прусської хроніки т. зв. Посільге).

20 Codex epistolaris Vitoldi... P. 136, nr CCCLII (донесення великого маршала, від 13 жовтня, за оригіналом).

21 Див.: *Келембет С. Федір-Федот (Федюшко) Любартович...* С. 22-23.

22 Codex epistolaris Vitoldi... P. 136–137, nr CCCLII.

23 Codex epistolaris Vitoldi... P. 131-132, nr CCCXLVII, CCCXLVIII (листи комтура Рагніті й Вітовта, за оригіналами).

24 Codex epistolaris Vitoldi... P. 137, nr CCCLII.

25 ПСРЛ. Москва, 2000 [Санкт-Петербург., 1863]. Т. XV. Стб. 475-476; *Беспалов Р. А. Литовско-московские отношения 1392–1408 годов...* С. 158-159.

26 *Беспалов Р. А. Литовско-московские отношения 1392–1408 годов...* С. 160, 167.

володіннями Швитригайла могли бути також Трубчевськ, Чернігів і Новгород-Сіверський. Дослідник писав: «На склад Свитригайлової волости вказують передовсім ті бояре «чернігівські, брянські, стародубські, любутські й рославські», що разом з ним емігрували в Москву (у 1408 р. – С. К.)». Однак відразу після цього Грушевський зазначає: «Але тут можна б подумати, що декотрі з сих міст не належали до волости Свитригайла, тільки пішли за його агітацією»²⁷. Даний варіант є тим вірогіднішим, що разом зі Швитригайлом до Москви виїхав і єпископ Ісакій – духовний владика всієї величезної Брянсько-Чернігівської єпархії, – а також кілька верхньоозьких князів, які навряд чи могли бути васалами Ольгердовича. Що стосується Рославля, то це місто взагалі входило до складу не Сіверської, а сусідньої Смоленської землі. Ще менше значення має інший аргумент Грушевського: «Чернігів і Трубчевськ правдоподібно також належали до нього, судячи з того, що він мав сі замки, коли йому вернено Сіверщину в 1420 р.». Адже у 1420 р., як побачимо далі, ні Стародуба, ні, очевидно, Брянська, Швитригайло назад точно не отримав. Утім, виключати приналежність йому протягом 1406–1408 рр. Чернігова (гіпотетично) ми не можемо. Те саме стосується й Новгорода-Сіверського: за свідченням пруської хроніки, цей замок Швитригайло отримав ще в 1398 р., хоча ми схильні вважати, що насправді Новгород тоді було повернуто Федору Любартовичу – товаришу Швитригайла, який разом з ним повернувся з вигнання з Угорщини. Той факт, що на початку XV ст. (не пізніше 1411 р.) Федір Любартович отримав у держання Жидачів і Стрий у Галицькій Русі – ті самі володіння, які в 1404 р. були надані Швитригайлу, – наводить на гіпотезу про можливість їх обміну останнім на Новгород-Сіверський²⁸. У такому разі Швитригайлу цілком міг належати і Трубецьк (Трубчевськ), розташований приблизно посередині шляхів Новгород–Брянськ і Брянськ–Стародуб (останній зафіксований і писемними джерелами²⁹).

Брянське княжіння Швитригайла тривало неповних два роки, будучи перерване його черговою зрадою – цього разу на користь Москви. Така відкрито викрилася невдовзі після того, як Вітовт, знову закликавши на допомогу поляків і пруських рицарів, 25 червня 1408 р. виступив із Вільни у другий похід проти свого зятя, великого князя Василя Московського³⁰. Очевидно, первісною причиною даної кампанії, як і два роки тому, була саме антилитовська, промосковська змова еліти Сіверщини, а також деяких сусідніх регіонів Верхнього Пооччя і Смоленщини. Цього разу змова мала набагато більші масштаби, а очолив її литовський князь-католик, рідний брат короля Польського! Пруська хроніка повідомляє наступне: «Також цього літа герцог Вітовт Литовський вирушив на короля Московського з багатьма людьми, а з ним кіннота з Пруссії та з Польщі; і сталося так. Герцог Швитригайло (Swittrigayl) мав невелику землю й замки на кордоні з країною короля Московського. Герцог Вітовт почав побоюватися, що Швитригайло перейде від нього до короля Московського, і послав за Швитригайлом і хотів закувати його у кайдани. Тоді Швитригайло відповів, що коли він не довіряє йому, то хай віддає замки і землю кому захоче і сам залишається з ним. У відповідь на ці слова Вітовт послав до нього кількох бояр (bayorin), щоб вони забрали замки й землі. Коли вони приїхали до нього додому, він уже був попереджений, і їх самих закував у кайдани, і спалив замки, і відвів захоплених ним [бояр] у Москву до короля»³¹.

За свідченням польського хроніста Длугоша, «Швитригайло (Switrigal) рідний брат Владислава Польського короля, чоловік нестабільний і до перемін з натури

27 Грушевський М. Історія України-Руси. К., 1993 [Київ–Львів, 1907]. Т. IV. С. 178–179, прим. 4.

28 Див.: Келмбет С. Федір-Федот (Федюшко) Любартович... С. 21–24.

29 Беспалов Р. А. Литовско-московские отношения 1392–1408 годов... С. 157.

30 Długossii J. Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae. Varsaviae, 1997. Liber X–XI. 1406–1412. P. 19–20; Długosz J. Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego. Warszawa, 2009. Ks. 10–11. 1406–1412. S. 24–25.

31 Scriptores rerum Prussicarum. Leipzig, 1866. Bd. 3. S. 291. Російський переклад: Беспалов Р. А. Литовско-московские отношения 1392–1408 годов... С. 167–168.

схильний, замки Брянськ і Стародуб (Bransko et Starodub), котрими зі Владислава Польського короля і Олександра князя великого Литовського надання в Литві володів спаливши, у ненависті й для осоромлення Олександра Вітовта з певними Поляками, Литовцями і Русинами, що прийняли його сторону, до Василя князя Московського перебігає»³². Хронологію цих подій наводить московський літописець: «Іулія въ 8 день, в недѣлю, выѣха изъ града изъ Брянска Швитригаило, а на Москву приѣха іулія в 26»³³. Таким чином, Швитригаило покинув Брянськ через два тижні після виступу армії Вітовта з Вільни (25 червня). Звідси можна розрахувати, що друге посольство Вітовта до Швитригаила, яке мало конфіскувати його володіння, було вислане приблизно одночасно з початком походу³⁴. Відповідно, Вітовт запідозрив Швитригаила у зраді й вислав до нього перше посольство з наміром його арештувати ще десь приблизно за місяць до початку походу.

Прибуття Швитригаила до Москви було дуже помпезним, зважаючи на кількість і статус емігрантів з ВКЛ. «Мѣсяца іюля 26 приѣде къ великому князю изъ Дѣбрянска князь Литовскій Швитригаило Олгердовичъ служити, а съ нимъ владыка (єпископ. – **С. К.**) Дѣбрянскій Исакій, да съ нимъ же князь Патрикѣй Звенигородскій, и князь Александръ Звенигородскій, ись Путивля князь Феодоръ Александровичъ, князь Семень Перемышльскій, князь Михайло Хотѣтовскы, князь Урустай Менскій, и бояре Черниговскіе, и Дѣбрянскіи, и Стародубьскіи, и Любутскіе и Рославскіе; князь же великій Василей Дмитреевичъ пріать его съ честію, и дасть ему градъ Володимерь съ всѣми волостми и съ пошлинами и съ селы и с хлѣбомъ, такоже и Переславль потому же, и Юрьевъ Польскій, и Волокъ Ламскій, и Ржеву и половину Коломны»³⁵. Князі Звенигородські, Перемишльський, Хотетовський володіли уділами у Верхньому Пооччі, де знаходилося й м. Любутськ. Із Сіверщини походили князі Федір Олександрович Путивльський (очевидно, син Олександра Патрикєвича Стародубського – див. нижче) та Урустай Менський (м. Мена на схід від Чернігова)³⁶, цілий ряд бояр. Нарешті, до емігрантів приєдналися навіть бояри з м. Рославль у сусідній Смоленській землі.

Безпрецедентні розміри та, головне, статус володінь, отриманих Швитригаилом у межах Московської держави, свідчать про значення, яке там надавали його виїзду. Літописець з Великого князівства Тверського зазначив: «Свѣтригаило же Ляхъ бѣ вѣроу (католик. – **С. К.**), но устроень къ брани мужъ храбръ, добль сый на опльченіе, того ради и призваша его на Москву и вдаша ему града мнози, мало не половину великаго княженія всея Руси, даша бо ему и многославныи Володимерь, еже естъ столъ земля Русскыя и градъ Пречистыя Богоматери, въ немъ же и князи велиціи Русстїи первосѣданіе и столъ земли Русскыя приємлють, иже великыи князь всея Руси наименовається, ту бо первую честь приємлетъ (тут мається на увазі, що Володимир-Суздальський вважався офіційною столицею Великого князівства Володимиро-Московського, фактичним центром якого вже була Москва. – **С. К.**) (...) И такого града не помиловавше Москвичи, вдаша въ одръжаніе Ляхови. Сего же старци не похвалиша (...) Свѣтригаи[ло] же, Ляхъ гордыи, никоея же пути сотвори таковѣи велечюднѣи церкви Пречистыя Богоматери (не відвідав Володимирський

32 *Długossii J. Annales... Liber X–XI. P. 20; Długosz J. Roczniki... Ks. 10–11. S. 25.*

33 Виписка М. М. Карамзіна із втраченого Троїцького літопису (*Карамзин Н. М. История государства Российского. Санкт-Петербург, 1842. Кн. I. Т. V. Прим. 200, стб. 74*). 8 липня у 1408 р. дійсно припадало на неділю.

34 У 1406 р. німецькі хрестоносці йшли до Брянська 27 днів (*Беспалов Р. А. Литовско-московские отношения 1392–1408 годов... С. 157*); після Вітовта з Литви могли подолати цей шлях вдвічі швидше, ніж важко озброєні рицарі з обозом.

35 ПСРЛ. Санкт-Петербург, 1859. Т. VIII. С. 82 (Воскресенський літопис); Петроград, 1921. Т. XXIV. С. 174 (Типографський літопис), і т. д.

36 Судячи з імені, князь Урустай був татарського походження, так само як і Глинські – нащадки знаменитого беклярбека Мамаєва, які на межі XIV–XV ст. отримали сусідній з Меною Хоробор. Звідси можна зробити висновок, що Урустай теж належав до роду Глинських або ж був їхнім найближчим родичем (*Келембет С. Князі Глинські: походження роду, Глинське князівство, володіння в Сіверській землі // Сіверянський літопис. 2019. № 2. С. 13–16*).

собор. – С. К.), тѣмже и бѣды многы постигоша насъ (...)»³⁷.

Втім, відразу після свого від'їзду Швитригайло виправдав сподівання, успішно протидіючи наступу литовсько-польсько-німецької армії на Москву. За словами Длугоша, він із засідок та важкодоступних місць днями й ночами чинив напади на війська Вітовта. А коли останні намагалися переправитися через р. Оку, причому ще за відсутності московських військ, саме Швитригайло не допустив здійснення цього плану³⁸. Вітовт повернув свої сили на північ і на початку вересня 1408 р., дійшовши до р. Угри, нарешті зустрівся з московською армією. Простоявши один проти одного 12 днів, литовський і московський володарі, не доводячи справи до битви, 14 вересня «взяша миръ межи себе по давному»³⁹, тобто без змін державних кордонів та «сфер впливу». Вітовт поспішив покинути свою армію, яка почала відступ, несучи великі втрати від лютого голоду й непогоди, а також змушена була відбиватися від татар, які прийшли на допомогу Москві⁴⁰. Невдовзі після цього ординці, завжди схильні до розбійної наживи, завдали ще одного удару по багатостраждальному Брянську, замок якого був спалений Швитригайлом: «а Татарове взяша Брянскъ, иже которые помагали князю великому (Московському. – С. К.), видя плошество Рускихъ князей, того же лѣта (*варіант* той жь есени) мѣсяца октобра въ 23 день»⁴¹.

Зовсім інакше Швитригайло проявив себе у грудні 1408 р., під час грандіозного нашествия на Північно-Східну Русь військ еміра Єдігея. Тоді татари вщент розорили землі Московської держави, взяли в облогу Москву і не захопили її лише тому, що в самій Орді вибухнув заколот проти хана Пулада (Булата), який закликав Єдігея негайно повертатися йому на допомогу⁴². Під час цих подій польсько-литовські війська Швитригайла не лише не спробували дати реальну відсіч татарам, а й самі почали грабувати московські землі. «Тогда же храбрїи наши Ляховѣ, иже величавѣ дръжаше градъ Пречистыя Богоматери (Володимир. – С. К.), мужьственныя ихъ лысты токмо на бѣгъ силу показаша, быша еще нашихъ же людїи грабяче и губяче, нигдѣ ни мало же съ иноплеменикы побѣдившеся»⁴³. А згодом, ще до початку весни 1409 р., «кн(я) зъ Швитригайло *от(ь)ѣха от* великаго кн(я)зя Василя Дмитриевич(а) в Литву, служивъ великому кн(я)зю Василюю»⁴⁴. При цьому Ольгердович ще й «ѣдучи взялъ (пограбував. – С. К.) градъ Серпоховъ»⁴⁵.

Утім, «невдовзі вже литовський князь опинився в Орді в Єдігея та його ставленика хана Пулада (Булата). У них були свої рахунки з литовським правителем: Єдігей добивався видачі синів Тохтамиша (це й стало однією з причин його походу на Москву), а в противному разі загрожував розорити володіння Вітовта «вздвож і поперек до самого німецького кордону». Свидригайло ж скористався цим, щоб у черговий раз нагадати Вітовту про свою «отчину». Його союз з татарами навіть планувалося

37 ПСРЛ. Москва, 2000 [Петроград, 1922]. Т. XV. Вып. 1. Стб. 180-181 (Рогожський літописець); Санкт-Петербург, 1913. Т. XVIII. С. 157 (Симеонівський літопис).

38 *Dlugossii J. Annales... Liber X–XI. P. 20; Dlugosz J. Roczniki... Ks. 10–11. S. 25.*

39 ПСРЛ. Москва, 2000 [Санкт-Петербург, 1863]. Т. XV. Стб. 474; Т. XXV. С. 237-238.

40 *Dlugossii J. Annales... Liber X–XI. P. 20-21; Dlugosz J. Roczniki... Ks. 10–11. S. 26; Scriptores rerum Prussicarum. Leipzig, 1866. Bd. 3. S. 291.*

41 ПСРЛ. Москва, 2000 [Санкт-Петербург, 1863]. Т. XV. Стб. 474. Пунктуація тут проставлена помилково: слова «того же лѣта мѣсяца октобра въ 23 день» подані як початок нового речення, хоча до подальшого тексту вони не мають ніякого відношення. На цю помилку видавця XIX ст. вказала О. Л. Конявська, зазначивши також, що у Забелінському списку замість «того же лѣта» читається «той жь есени» (*Конявская Е. Л. «Повесть о Плаве» и летописные статьи Тверского сборника за первое десятилетие XV в. // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. 2007. № 2. С. 89-90.*)

42 ПСРЛ. Т. XXV. С. 238-239.

43 ПСРЛ. Т. XV. Вып. 1. Стб. 183-184; Т. XVIII. С. 158.

44 ПСРЛ. Москва, 2000. Т. VI. Вып. 1. С. 532 (Софійський І літопис, правильно під 6916-м березневим роком).

45 ПСРЛ. Т. VIII. С. 85; Т. XV. Вып. 1. Стб. 186; Т. XVIII. С. 159 (помилково під 6918 (1410)-м роком).

скріпити його одруженням на ханській дочці»⁴⁶. У червні 1409 р. Швитригайло особисто перебував у Орді⁴⁷, але Вітовт запевняв представника Тевтонського ордену, що Ольгердович невдовзі повернеться до нього⁴⁸. І дійсно, вже 15 вересня Швитригайло знаходився при дворі Вітовта, хоча й перебував у немилості – великий князь навіть не саджав його за свій стіл⁴⁹.

Якраз у цей час розпочалася війна Тевтонського ордену з Польщею та ВКЛ, згодом названа істориками Великою. Скориставшись цим, Швитригайло знайшов можливість вступити в чергову змову – цього разу з великим магістром Ульріхом фон Юнгінгеном. 2 жовтня 1409 р. той видав письмовий акт, у якому зобов'язався всіляко допомагати Ольгердовичу в поверненні його отчини – ВКЛ. А 4 жовтня великий магістр видав Швитригайлу ще й охоронний лист, за яким він міг особисто прибути на територію Ордену⁵⁰. Мабуть, ці документи були перехоплені людьми Вітовта, і той прийшов у стан справжньої люті. 27 листопада в Ордені вже знали, що великий князь тримає Швитригайла у тяжких кайданах. Вітовт написав до короля Польщі про те, що його брат задумав уже четверту (!) за рахунком зраду. Владислав-Ягайло відповів, що якщо звинувачення підтвердиться – хай зрадник буде засуджений за правом (незважаючи на свій статус). Вітовт стратив двох князів, які перейшли на сторону Швитригайла, і, як кажуть, накаже стратити і самого Ольгердовича⁵¹. На такий вчинок Вітовт усе ж не наважився, але наступні вісім з половиною років Швитригайло провів у неволі.

Длугош повідомляє, що Вітовт, побоюючись змови Швитригайла з прихильниками йому князями і шляхтою Русі, держав його в ув'язненні «у багатьох місцях (in locis plurimis)», поки нарешті не перевів у Кременець (на Волині). Користуючись поблажливим ставленням коменданта замку, Швитригайло встановив зносини з руськими князями і шляхтою, склавши з ними план свого визволення. Цей план було реалізовано в ніч Великої п'ятниці 1418 р. (25 березня): князі Дашко та Олександр Нос зі своїми людьми захопили Кременецький замок, вбили коменданта і звільнили Швитригайла, який після цього втік до Сигізмунда, короля Римського й Угорського⁵². Про те ж саме, але дещо детальніше, повідомляють і руські літописи: князь Дашко Федорович Острозький з 500 людьми хитростю захопив Кременець, «а князя Швитригайла ізъ желъзъ высече, сѣдѣвша польъ девята года (8,5 років – С. К.). И оттолѣ уиде Швитригайло въ Угры да Луческъ ида взя, а у Волынскихъ бояръ полтараста конь отлучи»⁵³.

Швитригайло повернувся з Угорщини (точніше, уже з Польщі) до ВКЛ в 1420 р.⁵⁴. Це відбулося у зв'язку з тим, що король Владислав-Ягайло на з'їзді з польськими панами в Ленчиці наприкінці липня 1420 р. постановили помирити Вітовта зі Швитригайлом, для чого до ВКЛ було вислано спеціальну депутацію⁵⁵. Цей план удався, про що свідчать два документи. В одному Владислав-Ягайло разом з рядом вищих польських прелатів та панів поручився великому князю Олександр-Вітовту за вірність йому «пана Болеслава або Швитригайла князя Чернігівського, брата нашого улюбленого

46 *Полехов С.* Наследники Вітовта. Москва, 2015. С. 138 (посилання: GStAPK. OVA 1191).

47 *Codex epistolaris Vitoldi...* P. 184, nr CCCXXI (лист від 16 червня 1409 р.).

48 *Codex epistolaris Vitoldi...* P. 187, nr CCCXXIV (лист від 21 червня 1409 р.).

49 *Codex epistolaris Vitoldi...* P. 201-202, nr CCCXXVIII.

50 *Codex epistolaris Vitoldi...* P. 202-203, nr CCCXXX, CCCXXXI (орденські копії).

51 *Codex epistolaris Vitoldi...* P. 204, nr CCCXXXIV (польський переказ).

52 *Długosii J. Annales... Varsaviae*, 2000. Liber XI. 1413–1430. P. 85-86; *Długosz J. Roczniki...* Warszawa, 2009. Ks. 11. 1413–1430. S. 88-89.

53 ПСРЛ. Т. XVIII. С. 165 (пунктуація правильна); Т. XXV. С. 244, і т. д. Детальний опис перебування Швитригайла за кордоном у 1418–1420 рр. див.: *Lewicki A. Powstanie Świdrygiełły. Kraków*, 1892. S. 61-65.

54 ПСРЛ. Т. XVIII. С. 165; Т. XXV. С. 244-245, і т. д.

55 *Długosii J. Annales... Liber XI.* P. 87; *Długosz J. Roczniki...* Ks. 11. S. 90. Помилково віднісши ці події до 1418 р., Длугош змішав Ленчицькі з'їзди 1418 та 1420 рр. (*Lewicki A. Powstanie Świdrygiełły. Kraków*, 1892. S. 308, przyp. 67, 86; *Gasiorowski A. Itinerarium króla Władysława Jagiełły. 1386 – 1434. Warszawa*, 1972. S. 69, 72).

(domino Boleslao alias Swidrigal duce Czirnyeowiensi, frater nostro carissimo)»⁵⁶. Іншу грамоту видав у Воранах (Медниках) 10 серпня 1420 р. сам Болеслав-Швитригайло «Божою милістю князь Ольгердович (dei gracia dux Olgortowicz)» про те, що він дотримуватиметься всіх пунктів поруки, яку його брат, король Владислав-Ягайло, дав за нього великому князю Вітовту⁵⁷. Після цього помирилися й самі Швитригайло та Вітовт.

В уділ Швитригайлу на повному княжому праві були надані значні володіння у ВКЛ – цього разу в південній Сіверщині. У королівському акті 1420 р. він уже титулується князем Чернігівським; у власному документі 1422 р. – князем Чернігівським, Сіверським і Трубецьким (див. нижче). Длугош повідомляє, що Швитригайло отримав від Вітовта «землі Руські, а саме Брянськ і Сіверський Новгородок (Bransk et Syewiorski Nowogrodek)», де він і перебував до самої смерті Вітовта⁵⁸. Щодо Брянська – напевне, Длугош указав його помилково замість Чернігова: відсутність останнього у повідомленні хроніста є досить дивною, зважаючи на те, що саме Чернігів у офіційних актах виступає як *головне* володіння Швитригайла. Крім того, Брянськ відсутній у повному титулі Швитригайла з 1422 р., і це при тому, що там указаний куди менше значний Трубецьк. Нарешті, варто згадати, що Брянськ разом зі Стародубом належав Швитригайлу протягом 1406–1408 рр. до його втечі в Москву. Пізніше Вітовт надав Стародуб своєму рідному брату Жигимонту; скоріше за все, Жигимонт отримав також і Брянськ, оскільки є певні вказівки на користь того, що його сіверський уділ не поступався за багатством Швитригайловому (див. нижче). У цьому простежується добра продуманість «удільної» політики Вітовта: він не став повертати Швитригайлу північну Сіверщину, оскільки не міг повністю покладатися на вірність Ольгердовича (пам'ятаючи події 1408 р.), а надав йому південну частину регіону – контрольовану з півночі володіннями вірного брата Жигимонта.

Окрім Чернігівського князівства у ВКЛ, Швитригайло отримав від Владислава-Ягайла ще й володіння в Польському королівстві – Снятин і Коломию на півдні Галицької землі (прикордоння з Молдавією). Вказані землі князь зі своїм двором відвідав наприкінці серпня – початку вересня 1424 р., свідченням чого є три документи. 20 серпня 1424 р. у Коломії Болеслав-Швитригайло, «Божою милістю князь Литовський і Руський і т. д. (Dei gratia Dux Lithuaniae et Russiae etc.)», за спеціальним дорученням (de speciali mandato et commissione) короля Владислава-Ягайла, виніс судовий вирок щодо лісів між жителями Коломиї та шляхтичем «Ргосоріо Therptucowucz»-ем⁵⁹. 31 серпня у Снятині «Швитригайло инако Болеславъ з Божьей милости князь Черниговский и иных» надав своєму слугі Максиму-Владу Драгосиновичу «село на имя Косово с монастыремъ на рѣцѣ на Рыбници оу волости Снятинской, а на рѣцѣ на Черемоши двѣ полянѣ Березово а Жабьѣ»⁶⁰. З вересня в Коломії, з тим же титулом князя Чернігівського, Швитригайло записав слугі Юркові Козеняті с. Хватовці з правом його викупу в майбутньому⁶¹.

Протягом 1420-х рр. Швитригайло залишався вірним васалом великого князя Вітовта. Хоча збереглися свідчення, що в цей період навіть частина простого люду ВКЛ, сильно зубожілого під владою Вітовта, хотіла мати своїм господарем молодшого Ольгердовича⁶². 31 березня 1421 р. комтур Дюнабурга повідомляв магістру Лівон-

56 Codex epistolaris Vitoldi... P. 489-490, nr DCCCXC (за копією).

57 Codex epistolaris Vitoldi... P. 489, nr DCCCLXXXIX (за оригіналом, затвердженим печаткою Швитригайла).

58 *Długossii J. Annales...* Liber XI. P. 87; *Długosz J. Roczniki...* Ks. 11. S. 90 (помилково під 1418 р.).

59 Codex diplomaticus Poloniae / Studio et opera L. Ryszczewski et A. Muczkowski. Varsaviae, 1847. T. I. P. 300-301, nr CLXX (за списком XVI ст.). Зазначимо, що старостою Галицьким у тому ж 1424 р. був Михайло Бучацький (*Розов В. Українські грамоти. Київ, 1928. Т. I. XIV в. і перша половина XV в. С. 106, № 57*).

60 *Розов В. Українські грамоти. С. 98-101, № 54* (за оригіналом).

61 *Розов В. Українські грамоти. С. 101-102, № 55* (за оригіналом).

62 Codex epistolaris Vitoldi... P. 548, nr CMLXLIX: донесення комтура Дюнабурга магістру Лівонському від 25 квітня 1422 р., на підставі інформації від орденських шпигунів у Литві (*Lewicki A. Powstanie Świdrygiełły. Kraków, 1892. S. 66*).

ському, що татари напали на литовську Русь, а Швитригайло, перебуваючи поблизу них, справно відбив напад і відіслав полонених татар до Вітовта⁶³.

Наприкінці квітня 1422 р. Швитригайло мав прибути до Владислава-Ягайла у Бресць-Куявський. Готуючись до війни з Тевтонським орденом, у середині липня того ж року молодший Ольгердович мав взяти участь у нараді з Владиславом-Ягайлом і Вітовтом, де узгоджувався план їхнього вторгнення до Пруссії. Наприкінці того ж місяця великий магістр отримав інформацію, що король Польський навіть хоче доручити Швитригайлу головне командування над своїми військами⁶⁴. 27 липня 1422 р., перебуваючи у Боровому в Мазовецькій землі, «Болеслав або Швидригайло Божою милістю князь Литовський і земель Чернігова, Сівера і Трубецька пан і т. д. (Boleslaus alias Swidrigail dei gracia dux Littwaniae et terrarum Czirneow, Szewor et Trubeczensis dominus etc.)», приєднуючись до Владислава-Ягайла та Вітовта, яких «ми є підданий, слуга і помічник вірний (subditus, servitor et adiutor fidelis)», спеціальною грамотою попередив великого магістра Пауля Руссдорфа, що у війні проти нього буде вищеназаним володарям підлягати й допомагати⁶⁵. В історії ВКЛ це, здається, чи не єдиний зафіксований випадок, коли васал великого князя від власного імені оголошував війну іноземній державі. Така завершилася вже через два місяці: 27 вересня 1422 р. коли в таборі біля озера Мельно у Пруссії король Владислав-Ягайло і великий князь Вітовт уклали з Тевтонським орденом мирну угоду. З боку ВКЛ її засвідчили цілий ряд «князів, прелатів, баронів (панів) і шляхти», першим серед яких названий «Болеслав або Швитригайло князь Чернігівський (Boleslaus alias Switrigall dux Czirnihouiensis)»⁶⁶.

За винятком участі в зовнішніх війнах (1422 й 1428 рр. – див. наступний абзац), основним місцем перебування Швитригайла аж до 1430 р., слід гадати, було його власне удільне князівство. Відомо, що під час подорожі Вітовта до «далеких руських земель» ВКЛ литовський господар у липні 1427 р. відвідав і сіверські володіння своїх найближчих родичів – брата Жигимонта (Стародуб), а потім і Швитригайла. Останній подарував Вітовту 90 коней, багато хутра, соболів і грошей⁶⁷. В одному латинському рукописі зберігся цікавий запис, зроблений переписувачем біблійної Книги Царств «Миколаєм або Микулою з Копилова, субдияконом замкненим до неволі найсуворішої найяснішим володарем і паном Болеславом або Свитригайлом, князем Чернігівським, паном моїм наймилостивішим, ув'язненим у замку Новгородку-Сіверському року 1428 в понеділок назавтра (свята) вериг святого Петра

63 Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten. Riga, 1867. Bd. 5 / F. G. von Bunge. S. 725, № MMDXXXVII (*Lewicki A. Powstanie Świdrygieły*. S. 65).

64 Codex epistolaris Vitoldi... P. 548, nr M (лист з Торуня до великого магістра від 26 квітня, польський переказ); p. 568, № MXXIX (лист до великого магістра від 9 липня, польський переказ); p. 567, nr MXXVIII (*Lewicki A. Powstanie Świdrygieły*. S. 65).

65 Codex epistolaris Vitoldi... P. 569, nr MXXXIV (за оригіналом).

66 Dokumenty strony polsko-litewskiej pokoju Mełneńskiego z 1422 roku / Wydali P. Nowak i P. Pokora. Poznań, 2004. S. 11 (за оригіналом). Печатка Швитригайла з червоного воску містить зображення литовської «Погоні», довкола якого руський напис: «П(е)ч(а)ть кн(я)зя Шви(т)ригайла Олгирдов(и)ч(а)» (s. 73).

67 Codex epistolaris Vitoldi... P. 798, nr MCCCXXIX (лист шута-шпигуна Генне, який супроводжував Вітовта, до великого магістра від 15 серпня, без року). Видавець, А. Прохаска, помилково відніс цей лист до 1428 р., який прийняв і А. Барбашев (*Барбашев А. Вітовт. Последние двадцать лет княжения. 1410 – 1430. Санкт-Петербург, 1891. С. 198, російський переклад*). Про правильну дату див.: *Беспалов Р. А. Источники о поездке Витовта в область Новосильского и Рязанского княжеств в 1427 году // Верхнее Подонье: Археология. История. Тула, 2008. Вып. 3. С. 257; Беспалов Р. А. К вопросу о времени запустения южной части Новосильско-Одоевского княжества // Город Средневековья и раннего Нового времени: археология, история. Материалы IV Всероссийского семинара. Ноябрь 2011 г. Тула, 2013. С. 88-89. Ориєнтуючись на зафіксовану давніми джерелами дорогу Стародуб – Трубецьк – Брянськ, Р. Беспалов схиляється до думки, що Вітовт їхав саме цим шляхом. Але не виключено також, що Вітовт міг поїхати зі Стародуба на південь, до Чернігова і Новгорода-Сіверського, а вже звідти – на Мценськ.*

апостола»⁶⁸, тобто 2 серпня⁶⁹. Після цього Микула звертається до Станіслава, пріора монастиря, а також якогось Шимона, з проханням: якщо він помре у згаданій неволі – то поховати його тіло в їхній церкві⁷⁰. Звідси випливає, здається, що в той час у Новгороді-Сіверському існував кляштор якогось католицького ордену, заснований, вірогідно, тутешнім князем-католиком Швитригайлом.

Далі Микула з Копилова у своєму записі продовжує: «Тоді книга завершена, коли найнепереможніший володар Олександр інакше Вітовт з деякими славними володарями католицькими, а саме Свитригайлом, Сигізмундом, братом своїм рідним з Литви, Казимиром князем Мазовецьким, деякими незліченними вельможними Польськими сановниками (урядниками), оперезаними рицарськими поясами, а також найвідважнішими і найсильнішими воїнами, Поляками шляхетними, проти Великого Новгороду для його подолання і спустошення виступив»⁷¹. Мова йде про похід Вітовта на Новгород 1428 р., коли польсько-литовсько-руські війська взяли в облогу м. Порхов, під яким невдовзі й було укладено мир на умовах литовського господаря. Серед учасників цього походу Болеслав-Швитригайло знову, як і в 1422 р., названий на першому місці⁷².

У 1429 р. молодший Ольгердович здійснив спробу повернутися до великої політики. На початку цього року Сигізмунд Люксембурзький, король Римський, запропонував Вітовту прийняти королівську корону. Це викликало суттєву напругу між ВКЛ і Польщею. І ось Швитригайло вже у квітні висилає посольство до Сигізмунда, пропонуючи тому свою покірну службу, хоча король Польський багатими дарами і намагається перетягнути його на свій бік. Реакція короля Римського на таку пропозицію не відома (він лише повідомив про неї великого магістра)⁷³. У серпні 1430 р.

68 «per Nicolaum alias Micula de Copylow, subdiaconum in mancipio captivitatis artissimo per serenissimum principem ac dominum dominum Boleslaum alias Switrigal, ducem Czernoviensem, dominum meum graciousissimum, reclusum in castro Novogrodek Sewersky anno 1428 feria II in crastino ad vincula sancti Petri apostoli».

69 Про католицьке свято апостола Петра з веригами (ad vincula Petri apostoli), яке відзначалось 1 серпня, див. напр.: *Матузова В. И.* Время в «Хронике земли Прусской» Петра из Дусбурга // Древнейшие государства Восточной Европы. 2006 год. Москва, 2010. С. 327-328. У 1428 р. 1 серпня припадало на неділю, а наступний день, отже – дійсно на понеділок, 2 серпня.

70 Katalog rękopisów Biblioteki Zakładu Nar. Im. Ossolińskich / Wyd. W. Kętrzyński. Lwów, 1886. Т. II. С. 433.

Згаданий Микола з Копилова раніше, скоріш за все, був писарем канцелярії короля Владислава-Ягайла. В архіві Тевтонського ордену зберігався документ 1420 р.: «Король Владислав-Ягайло Польський – Сигізмунду Римському королю: Вірча грамота нотарію Миколі з Копилова. Список (König Władysław-Jagiello von Polen an Sigismund Römischer König: Kredenz auf den Notar Nicolaus von Copylow. Abschrift)» (Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198–1525. P. 1: Index Tabularii Ordinis S. Mariae Theutonicorum, Regesten zum Ordensbriefarchiv. Vol. 1. 1198 – 1454. Göttingen, 1948. S. 201, № 3195; щиро дякуємо за переклад з німецької мови С. Полехову (Москва)). Батьківщиною писаря Микули, очевидно, було с. Копилово у Белзькій землі, що тоді належала князям Мазовецьким. Воно згадане у белзькому акті Земовіта IV 1400 р. (Matricularum Regni Poloniae summaria / Contextuit indicesque adiecit T. Wierzbowski. Varsoviae, 1915. Pars IV. Vol. 3. P. 368, nr 403). Така локалізація Копилова пояснювала б і руську форму імені Микули, і його професію латинсько-католицького писаря.

71 Katalog rękopisów Biblioteki Zakładu Nar. Im. Ossolińskich. Lwów, 1886. Т. II. С. 433-434: «Tunc liber est finitus, cum invictissimus princeps Allexander alias Witowdus cum nonnullis et inclitis principibus catholicorum videlicet Switrigal Sigismundo, frater ipsius germano de Littuania, Kazimiro duce Mazovie, ceteris innumerabilibus magnificis Polonis dignitariis ac balteo cinctis nec [non] strenuissimis ac fortissimis bellatoribus Polonorum nobilibus ad et contra Magnum Nowogrod debellandum atque devastandum ascendisset». При перекладі використано: Лацінсько-беларуські словник актавай мовы Вялікага Княства Літоўскага XIII – XVIII стст. / Складальнік А. А. Жлутка. Мінск, 2011. За уточнення деяких місць перекладу щиро дякуємо С. Полехову.

72 *Długosii J. Annales...* Liber XI. P. 246; *Długosz J. Roczniki...* Ks. 11. S. 259 (обложений новгородський замок помилково названий Опочкою, див.: ПСРЛ. Т. XXV. С. 247-248).

73 *Codex epistolaris Vitoldi...* P. 823, nr MCCCXLVIII (17 квітня); *Lewicki A. Powstanie Świdrygiełły.* S. 66.

Швитригайло разом з Жигимонтом Кейстутовичем та іншими князями мав урочисто зустрічати великого магістра, коли той їхав на коронацію Вітовта до Вільни⁷⁴. Ця коронація, як відомо, була зірвана поляками, а скоро й сам Вітовт смертельно захворів. Протягом останніх днів його життя, у другій половині жовтня, Швитригайло вів себе дуже нахабно, що було видно навіть по його зовнішньому вигляду. Без дозволу Вітовта він раз за разом з'являвся на його дворах, і вмираючий великий князь змушений був скаржитися на це Владиславу-Ягайлу. Король спробував усвідомити молодшого брата, але той лише виїхав геть, чекаючи на свій час⁷⁵.

Вітовт помер 27 жовтня 1430 р. Протягом 8-денних жалобних церемоній Швитригайло за підтримки литовської аристократії фактично обійняв владу великого князя Литовського. 7 листопада цей титул офіційно визнав і король Владислав-Ягайло⁷⁶. Відповідно, Чернігівське удільне князівство припинило своє існування. Швитригайло пробув володарем цілого ВКЛ неповних два роки – до 1 вересня 1432 р., коли внаслідок заколоту престол у Вільні посів Жигимонт Кейстутович (перед тим князь Стародубський). Після цього у ВКЛ розпочалася шестирічна громадянська війна. Владу Жигимонта визнала власне Литва і деякі західно-руські землі; владу Швитригайла – переважна більшість руських земель ВКЛ. У вересні 1432 р. в Полоцьку було складено список міст, які зберегли вірність Швитригайлу, серед яких фігурують усі міста Сіверщини: Чернігів «з немалим числом волостей», Брянськ «з багатьма волостями», Рильськ, Стародуб, Трубочеськ, Гомій, Дроков, Путивль, Хотмишль, Новгородок-Сіверський, Курськ «з багатьма волостями», Донець «з багатьма волостями», Оскол, Милолюбль, Мужеч «з багатьма волостями», Сновськ⁷⁷. У 1433 р. татари, закликані Швитригайлом на допомогу, прийшовши до Дніпра, замість допомоги спустошили його землі – Київську й Чернігівську⁷⁸.

У 1433 р. намісником Швитригайла в Брянську, очевидно, був пан Юрша Іванович⁷⁹, а в 1434 р. – його маршалок Немира Рязанович⁸⁰. Після битви під Вількомиром, катастрофічної для Ольгердовича, Жигимонт Кейстутович наприкінці 1435 чи на початку 1436 р. зміг зайняти свою колишню удільну столицю Стародуб і посилив його залог. Але вже в лютому 1436 р. Стародубський замок «з його повітом і багатьма іншими повітами» були повернуті під владу Швитригайла⁸¹. Відома регеста 1661 р. втраченої грамоти Швитригайла, великого князя Литовського, «на imienicze Chalcz (Халч) nad jeziorem Chalczem leżące, od zamku Homelskiego, w zamiane Snowska siewierskiego, nad Snowią rzeką leżącego, gdzie daie Pawłu Myszkiewiczzu u przydatek raba Iwana», датована 15-м індіктом⁸². Скоріше за все, вказаний індікт відповідає осені 1436 – літу 1437 р., коли влада Швитригайла поширювалася й на Гомій, і на Сновськ під Черніговом (можливий також варіант 1451/52 р., але тоді Ольгердович володів

74 Codex epistolaris Vitoldi... P. 921, nr MCDXXVIII (лист Вітовта до великого маршалка від 8 серпня, оригінал); Lewicki A. Powstanie Świdrygiełły. S. 66.

75 Długossii J. Annales... Liber XI. P. 300; Długosz J. Roczniki... Ks. 11. S. 315 (тут неправильний переклад «двір», див.: Полехов С. Наследники Вітовта. Москва, 2015. С. 154, 164).

76 Długossii J. Annales... Liber XI. P. 301-302, 305; Długosz J. Roczniki... Ks. 11. S. 316-317, 320; Codex epistolaris Vitoldi... P. 950, nr MCDLXI; Полехов С. Наследники Вітовта. С. 148-176.

77 Полехов С. В. «Список городов Свиригайла». Датировка и публикация // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. 2014. № 4. С. 111-125; про явні помилки в написанні Брянська і Стародуба – с. 115.

78 Długossii J. Annales... Varsaviae, 2001. Liber XI–XII. 1431–1444. P. 107; Długosz J. Roczniki... Warszawa, 2009. Ks. 11–12. 1431–1444. S. 124.

79 У посланні на Базельський собор за виданням 1733 р. він названий «capitaneus in Bvensky», а за виданням 1995 р. – «Bielsky». Очевидно, правильним є перший варіант (Полехов С. Наследники Вітовта. С. 626, 628).

80 Полехов С. Наследники Вітовта. С. 370, 614.

81 Там само. С. 406, 412, див. також с. 270, прим. 53.

82 Виписка з книг земських Новгородських від 7 серпня 1661 р. – реєстрація найстаршого з документів роду Халецьких, втрачених під час козацьких воєн (Kuczyński S. M. Rodowód Michała Chaleckiego // Miesięcznik Heraldyczny. Warszawa, 1934. Nr. 1. S. 10).

лише одним Гомієм – див. нижче)⁸³. Аж у 1438 р. Жигимонт Кейстутович, у т. ч. здійснивши похід на Брянськ, остаточно позбавив Швитригайла всіх його володінь, витіснивши свого ворога за межі ВКЛ⁸⁴.

Наступні кілька років старий Швитригайло провів у Польському королівстві, де отримав невеличке Городоцьке князівство у Львівській землі. Але на початку 1442 р. його владу, в якості великого князя, визнали Луцький і Володимирський повіти на Волині, куди Швитригайло остаточно перебрався восени 1443 р. Крім того, до складу володінь Ольгердовича увійшов Брацлавсько-Вінницький повіт (Східне Поділля). У 1445 р. Швитригайло визнав себе васалом великого князя Литовського Казимира Ягеллона, хоча й сам зберіг почесний титул великого князя⁸⁵. Невдовзі після цього він отримав від Казимира деякі володіння у центрі ВКЛ, за дуже вірогідним припущенням О. Халецького – взамін за Брацлавщину, яка у 1446/47 р. була прилучена безпосередньо до ВКЛ⁸⁶. Одним з таких володінь був Гомійський повіт у північно-західній Сіверщині, про що збереглася коротка регеста у «Книзі данин Казимира»: «Князю Швитригайлу Гомею»⁸⁷. Дійсно, надання Ольгердовичу Гомія могло мати місце лише після 1446 р., скоріше за все, до травня 1448 р.⁸⁸.

Існують і свідчення про надання самого Швитригайла у Гомійському повіті. У 1483 р. пан Богдан Андрійович, намісник Полоцький, судився «о село, на имя о Даниловичи а о Дуровичи, а о Волосовичи, у Гомейскомъ повете, што дал отъцу его пану Аньдрею Юковичу (так!) князь Швитригайло»⁸⁹. Мова йде про Богдана Саковича, батько якого Андрій Сакович у 1434 і 1436 рр. помічений в оточенні великого князя Жигимонта, до 1440 р. був його намісником у Смоленську, а протягом 1450–1457 рр. згадується як намісник Полоцький⁹⁰. Зважаючи на це, зрозуміло, що Андрій Сакович не міг отримати надання від Швитригайла під час його війни з Жигимонтом 1432–1438 рр.⁹¹. Що ж до періоду віленського князіння Швитригайла у 1430–1432 рр., то тоді Гомій, очевидно, належав до уділу Жигимонта Кейстутовича (ще з 1401 р. – див. нижче). А якщо так, залишається визнати, що Швитригайло міг надати гомійські села Андрію Саковичу лише наприкінці 1440-х чи на початку 1450-х рр. – досить цікавий факт, зважаючи на задокументовану службу пана Саковича безпосередньо Казимиру Ягеллону.

83 Найлогічніше визнати, що Сновськ, взамін за який Павло Мишкович отримав Халч, узяв собі сам Швитригайло. Якщо ж припустити, що надання мало місце у 1451/52 р., то втратити Сновськ, в якості слуги Швитригайла, Павло Мишкович мав би значно раніше – слід гадати, після остаточної перемоги Жигимонта Кейстутовича у 1438 р. Але тоді постає питання: чому Швитригайло надав Мишковичу компенсацію за Сновськ лише у 1451/52 р., при тому, що він уже з 1442 р. міг розпоряджатися значними володіннями на Волині та Східному Поділлі (див. нижче)? О. Халецький, С.-М. Кучинський і С. Полехов відносили надання Павлу Мишковичу саме до 1436/37 р. (*Полехов С.* Наследники Витовта. С. 616). Брати Павла згадуються в оточенні Швитригайла протягом 1433 – 1451 рр. (там само, с. 591, 603, 609). Слід зазначити, що саме на 15-й індикт 1436/37 р. припадає найбільша кількість надань Швитригайла – не менше 12-ти (там само, с. 563-564), хоча й на 15-й індикт 1451/52 р. – не менше 10-ти (*Halecki O.* Ostatnie lata Świdrygiełły i sprawa wołyńska za Kazimierza Jagiellończyka. Kraków, 1915. S. 294-295: тут зафіксовано 9 грамот).

84 *Полехов С.* Наследники Витовта. С. 430.

85 *Halecki O.* Ostatnie lata Świdrygiełły... Kraków, 1915. S. 43-46, 55-62, 67, 72, 76-77.

86 Там само. S. 85-86.

87 *Lietuvos Metrika.* Vilnius, 1998. Knyga Nr. 3 (1440–1498). P. 29.

88 З початку і до кінця 1446 р. Гомій належав князю Василю Ярославичу Боровському, емігранту з Московської держави (ПСРЛ. Т. XXV. С. 266-267). Наступний же запис «Книги данин Казимира», який іде після надання Швитригайлу Гомія й іншого надання його княгині, позначений: «Пр(иказал) сам корол. Мая 21, инъдик(т) 11», тобто 21 травня 1448 р. (*Темущев В. Н.* Гомельская земля в конце XV – первой половине XVI в. Территориальные трансформации в пограничном регионе. Москва, 2009. С. 56-57).

89 *Lietuvos Metrika.* Vilnius, 2004. Knyga Nr. 4 (1479 – 1491). P. 109, nr 62.

90 *Полехов С.* Наследники Витовта. С. 248, 367, 441, 505; *Boniecki A.* Poczet rodów w Wielkiem Księstwie Litewskiem w XV i XVI wieku. Warszawa, 1887. S. 290-291.

91 *Halecki O.* Ostatnie lata Świdrygiełły... S. 87, przyp. 4.

Очевидно, Болеслав-Швитригайло володів Гомійським повітом до самої смерті, що настала 10 лютого 1452 р. в Луцьку на Волині; нащадків після себе останній з Ольгердовичів не залишив⁹².

Жигимонт Кейстувович, князь Гомійський, Стародубський і Брянський; Михайлушко Жигимонтович

18 січня 1401 р. «Олександр інакше Вітовт Божою милістю князь Литовський і т. д.» видав акт, в якому оголошував, що після його смерті ВКЛ має повернутися до короля й корони Польської, але за винятком певних земель, які спеціально для свого брата Жигимонта «після смерті нашої призначаємо (post decessum nostrum deputamus)». Такими володіннями Жигимонта в документі названі: половина Новогродка-Литовського (отчина Кейстувовичів), «також замок іменем Гомій (item castro, cui nomen Ноумі)», сусідня «місцевість Річиця (loco dicto Ryczicza)», у Пінському Поліссі «округа звана Клецьк а також округа звана Вода (districtu dicto Cłyczisk atque districtu dicto Woda)», двір у литовських Гераньонах⁹³. Слід гадати, Жигимонт Кейстувович реально отримав ці володіння невдовзі після того, як десь влітку 1398 р. повернувся на батьківщину з Пруссії (куди він емігрував з ВКЛ ще в 1390 р., а з 1392 р. утримувався хрестоносцями в якості заручника)⁹⁴. Адже досить важко уявити, щоб рідний брат великого князя Литовського, цілком повнолітній чоловік, був безземельним князем (при наявності у державі численних удільних князівств), який мав чекати на власний уділ аж до смерті Вітовта. Останній у акті 1401 р., скоріше за все, лише забезпечував Жигимонту *збереження* його володінь також і після своєї смерті – коли основна територія ВКЛ повинна була відійти до Польського королівства⁹⁵.

Але пізніше склад уділу Жигимонта Кейстувовича був змінений: у 1422 р. він уперше титулується князем Стародубським. До 1406 р. включно Стародуб належав Олександру Патрикєвичу, а протягом 1406–1408 рр. – Швитригайлу. Отже, Жигимонт отримав Стародуб між 1408 і 1422 рр. В історіографії переважає логічна думка, що це сталося ще в 1408 р. При цьому варто зазначити, що у пом'янику князів Чернігівських згадано «Кн(з): Феодора Александровича, Староду(б)ско(го)»⁹⁶.

92 *Długosz J. Roczniki... Warszawa, 2009. Ks. 12. 1445–1461. S. 139.*

93 Akta unji Polski z Litwą. 1385–1791. Kraków, 1932. S. 34–36, nr 38 (за оригіналом). У копії Нарушевича 1782 р. замість «Cłyczisk» читається «Czyczisk», який А. Прохаска прийняв за Чечерськ – мабуть, через його близькість до Річиці (Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae / Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia. Cracoviae, 1882. T. VI. P. 72–73, nr CCXXXIII, przur. 3). Однак важко зрозуміти, чому з таким ототожненням погодилися С.-М. Кучинський і А. Кузьмін, знайомі з виданням 1932 р. (*Kuczyński S. M. Ziemia czernihowsko-siewierskie pod rządami Litwy. S. 51, przur. 106, s. 180; Кузьмин А. В. Титулованная знать Великого княжества Литовского в «Великой войне» 1409–1411 гг. против Тевтонского ордена // Вялікае княства Літоўскае і яго суседзі у XIV – XV стст. Саперніцтва, супрацоўніцтва, урокі. Мінск, 2011. С. 39–40, прим. 1: автор пише про «ряд археографічних недоліків» у публікації оригінального тексту, надаючи перевагу спискам кінця XVIII ст.!). Для того, щоб ототожнити «Cłyczisk» з Чечерськом, потрібно визнати, як мінімум, подвійну помилку в оригіналі: написання «l» замість «z» і пропуск «r».*

94 *Tęgowski J. Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów. Poznań-Wrocław, 1999. S. 220–221.*

95 С.-М. Кучинський писав, «що Вітовт актом унії 1401 р. не обіцяв, але забезпечував володіння певними волостями Жигимонтові (здогадуємося: *подальше* володіння!)». Володіючи Гомієм та Річицею, пізніше «з огляду власне на зазначені волості дістав Жигимонт сусідній Стародуб по Наримунтовичах» (*Kuczyński S. M. Ziemia czernihowsko-siewierskie pod rządami Litwy. S. 180, przur. 463*). Є. Охманський вважав, що існував спеціальний запис Вітовта для Жигимонта, регеста якого вміщена в акті 18 січня 1401 р. (*Vitoldiana. Codex privilegiorum Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1386–1430 / Zebrał i wydal J. Ochmański. Warszawa–Poznań, 1986. S. 11–12, nr 7*). Натомість, С. Полехов пише, що фактично «із всіх обіцяних володінь Сигізмунд, всупереч твердженням старої історіографії, отримав лише двір у Гераньонах, які з часом по його імені стали зватися Зигмунтиньками, можливо, також Клецьк» (*Полехов С. Наследники Витовта. Москва, 2015. С. 291*).

96 Поменник Введенської церкви в Ближніх печерах Києво-Печерської лаври /

Напевне, мова йде про сина Олександра Патрикєвича – того самого князя Федора Олександровича «ись Путивля», який у 1408 р. разом зі Швитригайлом виїхав на службу до Москви (див. вище)⁹⁷. У такому разі, очевидно, слід визнати, що після арешту чи смерті Олександра Патрикєвича, звинуваченого в намірі перейти на бік Москви, Вітовт перевів його сина до південного Путивля – подалі від московських кордонів. Чому ж Федір Олександрович названий у пом'янніку князем Стародубським? Чисто теоретично можливий варіант, що після 1408 р. він, подібно Швитригайлу, єпископу Ісакію та, вірогідно, деяким іншим емігрантам, повернувся до ВКЛ⁹⁸, де з особливої милості Вітовта отримав батьківський Стародуб⁹⁹. Але найменування Федора Олександровича князем Стародубським могло й не походити від його уділу, а мати значення лише родового прізвища – як сина та онука князів Стародубських. Реальним же князем Стародубським, зі значним ступенем вірогідності, уже в 1410 р. був Жигимонт Кейстутович.

У 1409–1411 рр. брат Вітовта взяв участь у «Великій війні» Польщі та ВКЛ з Тевтонським орденом. Уже восени 1409 р. Вітовт, нібито не знаючи про перемир'я Владислава-Ягайла з орденом, вислав «рідного брата (germanum) свого князя Сигізмунда з Литовців достатнім числом війська потаємно до земель Пруських». Ті спалили та пограбували багато сіл, а також три містечка у Жмуді¹⁰⁰. 21 жовтня 1410 р. орденський урядник повідомляв, що князь Жигимонт ще й досі не повернувся до Литви (на відміну від Вітовта), і литовці навіть не знають, чи він живий, чи загинув¹⁰¹. Однак нічого серйозного з братом Вітовта не сталося: 1 лютого 1411 р. він перебував у Торуні, де печатка «Sigismundi germani ffratris (рідного брата) ducis Wytawdi» засвідчила підсумковий мирний договір з Тевтонським орденом¹⁰². У Грюнвальдській битві 15 липня 1410 р. Жигимонт Кейстутович, очевидно, участі не брав. Принаймні, Длугош, наводячи детальний опис цієї битви, серед князів-учасників Вітовтового брата не згадує¹⁰³. Але у того ж автора при переліку хоругв ВКЛ, які билися під Грюнвальдом, названа «Стародубська (Starodubensis)»¹⁰⁴. Причому це єдина в переліку хоругва, яка походила із Сіверської землі (при відсутності Чернігівської, Новгород-Сіверської і

Упорядкування та вступна стаття О. Кузьмука // Лаврський альманах. Київ, 2007. Спецвипуск 7. С. 18-19.

97 З літописів, у оригінальних текстах яких пунктуація відсутня, не зовсім зрозуміло, до кого саме відносяться слова «ись Путивля» – вони стоять між Олександром Звенигородським і Федором Олександровичем. Однак, якщо віднести вказані слова до Олександра Звенигородського, то Федір Олександрович «залишиться» взагалі без удільного титулу – на відміну від усіх інших князів. Тому правильною слід визнати пунктуацію, прийняту М. М. Карамзіним, видавцями Воскресенського та Типографського літописів: «князь Александръ Звенигородскій, ись Путивля князь Феодоръ Александровичъ» (ПСРЛ. Т. VIII. С. 82; Т. XXIV. С. 74). Крім того, досить дивним виглядало б перебування Олександра Звенигородського, уділ якого знаходився у Верхньому Пооччі, у сіверському Путивлі.

98 *Беспалов Р. А.* Литовско-московские отношения 1392–1408 годов... С. 179.

99 Саме до такого варіанту ми схилились чотири роки тому: *Келембет С.* Князі Стародубські та Рильські: середина XIV – початок XV століть // Сіверянський літопис. 2015. № 2. С. 19.

100 *Długossii J.* Annales... Liber X–XI. P. 38-39; *Długosz J.* Roczniki... Ks. 10–11. S. 46.

101 *Codex epistolaris Vitoldi...* P. 213, nr CCCCLVI (польський переказ оригінального листа).

102 *Codex diplomaticus Lithuaniae / Kodex dyplomatyczny Litwy / Ed. E. Raczyński.* Vratislaviae, 1845. P. 132, nr III.

103 Протилежної думки дотримується А. Кузьмін, який пише, що нібито «під час бою князь Сигізмунд втратив зв'язок зі своїм братом. Через це Вітовт деякий час вважав, що він пропав безвісти або загинув» (*Кузьмін А. В.* Титулованная знать Великого княжества Литовского в «Великой войне» 1409–1411 гг. против Тевтонского ордена // Вялікае княства Літоўскае і яго суседзі у XIV – XV стст. Саперніцтва, супрацоўніцтва, урокі. Мінск, 2011. С. 41). Але при цьому дослідник посилається лише на вищезгаданий лист від 21 жовтня. Тобто виходить, що після битви 15 липня Жигимонт, який ані був убитий, ані потрапив у полон, протягом аж трьох місяців не давав про себе знати? Зрозуміло, що такий варіант є практично нереальним.

104 *Długossii J.* Annales... Liber X–XI. P. 93; *Długosz J.* Roczniki... Ks. 10–11. S. 108.

т. д.). Дана обставина наводить на думку, що Стародуб у 1410 р. знаходився в якихось особливих відносинах з господарем ВКЛ. Найлогічнішим поясненням буде те, що Стародубську хоругву-підрозділ привів до Пруссії брат Вітовта Жигимонт, уже тоді князь Стародубський, хоча особисто він з невідомих причин участі у головній битві «Великої війни» і не взяв.

Отже, скоріше за все, Жигимонт Кейстутович отримав Стародуб невдовзі після закінчення литовсько-московського конфлікту у вересні 1408 р., навряд чи пізніше 1409 р. Таке надання з боку Вітовта видається цілком логічним: його рідний брат майже ідеально підходив для того, щоб забезпечити міцність литовської влади у бунтівливій Сіверщині. Тим більше, що Жигимонт уже володів Гомієм, сусіднім зі Стародубом. За цілком вірогідною гіпотезою С.-М. Кучинського, до складу Стародубського уділу Кейстутовича входив також і Брянськ. З цього приводу польський дослідник писав: «Припущення наше опираємо на постійній попередній і наступній злученості того міста зі Стародубом». Зокрема, до Жигимонта Брянськ разом зі Стародубом належав Швитригайлу (ще раніше, за помилковою версією Кучинського – Олександру Патрикєвичу). А після Жигимонта обидва міста деякий час визнавали владу його сина Михайлушка. «У непевній щодо вірогідності змісту згадці *літопису Биховця* хронікар, мовлячи про землі, котрі дав Казимир Михайлу Жигимонтовичу, рахує разом: Брянськ і Стародуб. Поминаючи ту справу, чи факт той мав істотно місце (насправді – ні, див. нижче. – **С. К.**), ствердити мусимо, що для того про ті м. ін. міста хронікар писав, тому що становили *вони*, за його переконанням, *отчину Михайла*». Нарешті, у середині XV ст. Казимир Ягеллон надавав Брянськ і Стародуб втікачам з Москви – князям Василю Ярославичу та Івану Андрійовичу Можайському (додамо, що в обох випадках – разом з Гомієм, який раніше також належав Жигимонту. – **С. К.**). «Бачимо отже, що злученість Брянська зі Стародубом не припинялася»¹⁰⁵.

Трохи нижче С.-М. Кучинський, ще раз констатувавши, що після втечі Швитригайла до Москви (1408 р.) «Стародуб і Брянськ, злучені з Гомелем, Чечерськом (помилка. – **С. К.**) і Річицею, обійняв Жигимонт Кейстутович, брат Вітовта», додав для обґрунтування цієї тези ще один аргумент. У 1428 р. (потрібно 1427 – див. нижче), коли Жигимонт приймав у себе Вітовта, «то подарував брату, крім інших дарів, 210 коней, а Швитригайло, князь чернігівський, сіверський, трубчевський тільки 90 коней! Чи ж таким чином можна припустити, аби Жигимонт мав тільки одну невелику волость стародубську і був заможнішим від кн. чернігівського?»¹⁰⁶.

Щоправда, Длугош під 1418 р. (потрібно 1420) повідомляє, що Брянськ разом з Новгородком-Сіверським був наданий Швитригайлу. Однак вище вже йшлося про те, що в даному випадку польський хроніст, очевидно, переплутав Брянськ з Черніговом. У документах 1420-х рр. Швитригайло звався князем Чернігівським, а в одному акті наведено його повний титул – «князь Литовський і земель Чернігова, Сівера і Трубецька пан і т. д.»; Брянськ тут, як бачимо, відсутній. Ще С.-М. Кучинський справедливо зазначав: «Брянськ, що пов'язував західні землі чернігівсько-сіверські з Верховщичиною (Верхнім Пооччям. – **С. К.**) і був пунктом оборонним значної ваги, не міг бути в руках Швитригайла»¹⁰⁷. Залишається тільки одне питання: якщо Жи-

105 *Kuczyński S. M. Ziemia czernihowsko-siewierskie pod rządami Litwy. S. 176-177.*

106 Там само. S. 180, przyp. 463.

107 Там само. S. 177. Р. Беспалов, критикуючи версію Кучинського, посилався на свідчення про те, що у 1427 р. Вітовт з Кричева поїхав до володінь Жигимонта, а потім – Швитригайла. «Зі Стародуба Вітовт міг поїхати на Трубчевськ, і лише потім на Брянськ. При цьому невідомо, щоб він знову проїжджав через володіння Сигізмунда. Тому можна думати, що в 1427 р. саме Свидригайло володів і Трубчевськом, і Брянськом» (*Беспалов Р. А. К вопросу о времени запустения южной части Новосильско-Одоевского княжества // Город Средневековья и раннего Нового времени: археология, история. Материалы IV Всероссийского семинара. Ноябрь 2011 г. Тула, 2013. С. 89*). Однак, навіть якщо погодитися, що з володінь Швитригайла (це міг бути як Трубчевськ, так і Чернігів) Вітовт поїхав на Брянськ, це аж ніяк не доводить приналежність Брянська Швитригайлу. Блазень-шпигун Генне, автор листа 1427 р., зафіксував факти зустрічі Вітовта з його родичами – спочатку Жигимонтом (у Стародубі), а потім Швитригайлом (у Трубчевську або Чернігові). Якщо великий князь від Швитригайла і

гимонту належали і Стародуб, і Брянськ, то чому він обрав своєю столицею перше з цих міст, відповідно титулуєчись князем Стародубським? Але це питання відпадає саме собою, якщо пригадати, в якому стані знаходився Брянськ наприкінці 1408 р.: у липні того року тамтешній замок спалив Швитригайло, а у жовтні «взяша Брянеськ» ще й татари (див. попередній підрозділ).

Таким чином, володіння, отримані Жигимонтом на Сіверщині у 1409/10 р., були досить значними. Судячи з усього, взамін за них брату Вітовта довелося відмовитися від основної частини володінь, забезпечених йому в унійному акті 1401 р. У першу чергу, мова йде про половину Новгородка-Литовського: 1 квітня 1428 р. Вітовт записав усе це місто з його повітом своїй дружині Юліані¹⁰⁸. Що ж стосується сіверського Гомія (і сусідньої Річиці?), то вони, складаючи один територіальний комплекс із Стародубом і Брянськом, скоріше за все, були залишені у володінні Жигимонта. Вище вже йшлося про територіальну сполученість вказаних трьох міст у складі одного князівства, надійно зафіксовану за часів Казимира Ягеллона; очевидно, склалася ця сполученість саме в період удільного правління Жигимонта Кейстуовича (1409/1410–1432).

За життя Вітовта його молодший брат, як свідчить Длугош, перебував практично у безвісності (*obscure se in vita Withaudi gerens*)¹⁰⁹. Крім «Великої війни», він брав якусь участь і в наступній війні з Тевтонським орденом 1422 р.: «*Sigismu(n)dus dux Starodubensis*» засвідчив підсумковий акт Мельненського миру від 27 вересня – другим з литовсько-руських князів після Болеслава-Швитригайла Чернігівського¹¹⁰. Під час подорожі Вітовта до «далеких руських земель» ВКЛ, у липні 1427 р., коли великий князь прибув до володінь князя Жигимонта, той спочатку подарував йому 10 коней, «а коли прийняв його в замок, доставив 200 коней, а крім того підніс у дар дорогі хутра, соболі і багато татарських монет (*tatersche dangen*)»¹¹¹. У серпні 1428 р. князь «*Sigismundus Starodubensis*» брав участь у вдалому поході Вітовта на Великий Новгород¹¹². У серпні 1430 р. Жигимонт разом із Швитригайлом та іншими князями мав урочисто зустрічати

поїхав на Брянськ, приналежний Жигимонту, то Генне зовсім не обов'язково було вказувати на цей останній факт: Жигимонт раніше вже зустрічав Вітовта у своїй столиці (Стародубі) і йому ні до чого було повторювати прийом ще й у Брянську – а лише факти таких зустрічей, що супроводжувалися щедрими подарунками і цікавили Генне.

108 *Codex epistolaris Vitoldi...* P. 793-794, nr MCCCXXI. У старій історіографії (А. Прохаска, М. Грушевський, С.-М. Кучинський) з Жигимонтом Кейстуовичем ототожнювали «*illustris principis domini Sygysmundi, Dei gracia ducis de Nowogrodek*», який згадується в акті 9 травня 1412 р. (*Kodeks dyplomatyczny Małopolski. T. IV / Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia. Cracoviae, 1905. T. XVII. P. 134, nr MCXXXI*). Однак мова тут, напевне, йде про Жигимонта Корибутовича, який в акті від 24 березня 1418 р. зве себе «*Sigismundus Coributi Dei gracia dux Nouogrodiensis*» (*Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski. Warszawa–Poznań, 1989. T. VIII. Nr 817*), а на Констанцькому соборі 1414–1418 рр. фігурує як «*Herzog Caribut, us Wissen-Russen (Білої Русі)*», «*Caributi, ducis Russiae Albae*», «*Dux Karibud, Russiae Albae (Русі Білої)*»: поняття «Білої Русі» тоді, як і зараз, включало Новгородок-Литовський. Половина вказаного міста належала Дмитру-Корибуту Ольгердовичу, а після його смерті у 1404/1405 р. – Жигимонту Корибутовичу, до конфіскації його володінь у 1424 р. (*Келембет С. Дмитро-Корибут Ольгердович – перший литовський князь південної Сіверщини // Сіверянський літопис. 2016. № 5. С. 16-17; Келембет С. Федір-Федот (Федюшко) Любартович... С. 30*).

109 *Długossii J. Annales...* Liber XI. P. 303; *Długosz J. Roczniki...* Ks. 11. S. 318.

110 *Dokumenty strony polsko-litewskiej pokoju Mełneńskiego z 1422 roku / Wydali P. Nowak i P. Pokoга. Poznań, 2004. S. 11* (за оригіналом). Печатка Жигимонта з червоного воску містить зображення литовської «Погоні», довкола якого руський напис: «Печать кня(зя) Жикгиманта» (s. 73-74).

111 *Codex epistolaris Vitoldi...* P. 798, nr MCCCXXIX (лист шута-шпигуна Генне, який супроводжував Вітовта, від 15 серпня, без року); російський переклад: *Барбашев А. Витовт. Последние двадцать лет княжения. 1410 – 1430. Санкт-Петербург, 1891. С. 198*. Прийнятий тут 1428 р. є помилковим, як це довів Р. Беспалов (див. прим. 67).

112 *Długossii J. Annales...* Liber XI. P. 246; *Długosz J. Roczniki...* Ks. 11. S. 259; запис субдякона Микули з Копилова від 2 серпня 1428 р. (див. у попередньому підрозділі).

великого магістра, коли той їхав на заплановану коронацію Вітовта до Вільни¹¹³.

Після смерті Вітовта його рідний брат, наскільки нам відомо, жодних претензій на віленський престол не заявив, визнавши владу нового великого князя Швитригайла Ольгердовича. 19 червня 1431 р. Жигимонт Кейстutowич був одним з князів, які разом із Швитригайлом уклали Христемельський договір ВКЛ з Тевтонським орденом¹¹⁴. Серед цих князів Кейстutowич названий на другому місці, поступаючись лише Семену Ольгердовичу – старшому брату Швитригайла (котрий не мав права на великокняжий престол через своє православне віросповідання). Трохи згодом Жигимонт узав участь у т. зв. Луцькій війні Швитригайла з Польщею. Вона завершилася перемир'ям, укладеним у Чорторийську 1 вересня 1431 р.; першим серед князів, які засвідчили цей акт зі сторони Швитригайла, був Жигимонт Кейстutowич¹¹⁵. Однак уже в наступному році серед знаті ВКЛ виникла змова проти Ольгердовича, що мала на меті посадити на престол князя Жигимонта Стародубського, рідного брата покійного Вітовта. Її таємно підтримав і король Владислав-Ягайло, посол якого в липні 1432 р. закликав литовських змовників до конкретних дій¹¹⁶. У ніч з 31 серпня на 1 вересня заколотники на чолі з самим Жигимонтом біля с. Ошмяна напали на Швитригайла, якому ледве вдалося врятуватися втечею¹¹⁷.

Таким чином Жигимонт Кейстutowич став великим князем Литовським. Але більшість руських земель ВКЛ зберегли вірність Швитригайлу, в т. ч. і вся Сіверщина, включаючи колишній уділ Жигимонта – Стародуб, Брянськ і Гомії. Розпочалася шестирічна громадянська війна, у ході якої Жигимонту на межі 1435/1436 рр. вдалося захопити Стародуб, але дуже ненадовго. Остаточо ж він переміг Швитригайла лише у 1438 р., коли і поширив свою владу на Сіверщину (див. попередній підрозділ). Однак «повноцінним» великим князем Жигимонт Кейстutowич пробув усього півтора року: 20 березня 1440 р. він був убитий власними підданими¹¹⁸.

Історія сіверського уділу Жигимонта Кейстutowича мала своєрідний епілог, пов'язаний з діяльністю його єдиного сина – Михайла-Болеслава, Михайлушка. Т. зв. Хроніка Биховця (Третій літописний звід ВКЛ, укладений у 1520-х рр.) містить наступне оповідання, що за змістом має відноситися до 1443 р. Великий князь Казимир Ягеллон «вызвал к собі з Мазовш Михайлушка Жыгімонтовича, жалуючы его яко брата своего стрыечного, и дал ему отчызну его, вдел отца Жыгімонта, што отец его мѣл, дел от братиї своеє, напервей Белско, Бранск, Сураж, Клеческ, Койданов, Бранск, Стародуб; честовавши его, одпустил на тые города. И будучы ему в Клецку и жалость себе розмышлит (...). Далі описується спроба вбивства Казимира, яке Михайлушко доручив здійснити князям Воложинським. Ті хотіли вбити великого князя в Меречі під час полювання, але молодого Казимира врятував його маршалок дворний, Андрушко Гаштолтович. Батько Андрушка, воєвода Троцький Ян Гаштолт, відправив за злочинцями погоню, яка і схопила князів Воложинських, усіх п'ятьох братів; згодом їх було страчено в Троках. У цей час відбулися зміни на головних урядах ВКЛ: Гаштолт був призначений воєводою Віленським, а Троцьким – Іван Монвід. Михайлушко Жигимонтович, довідавшись про арешт і страту Воложинських,

113 Codex epistolaris Vitoldi... P. 921, nr MCDXXVIII (лист Вітовта до великого маршалка від 8 серпня, оригінал); *Lewicki A. Powstanie Świdrygiełły*. S. 66.

114 Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten. Riga, Moscau, 1884. Bd. 8. S. 271-273, № 462.

115 *Бучинський Б.* Кілька причинків до часів вел. князя Свитригайла (1430–1432) // Записки Наукового товариства імени Шевченка. Р. 1907, кн. II. Т. LXXVI. С. 135 (за оригіналом).

116 *Długossii J. Annales... Liber XI–XII.* P. 64-65; *Długosz J. Roczniki... Ks. 11–12.* S. 77; *Lewicki A. Powstanie Świdrygiełły*. S. 144, 147, 327-328, przyp. 29. Длугош кілька разів прямо зве Жигимонта князем Стародубським.

117 Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten. Bd. 8. S. 365, № 624 (лист Швитригайла до магістра Лівонського від 3 вересня, за оригіналом); *Полехов С.* Наследники Витовта. С. 518, 520 (лист комтура Братіана до великого магістра від 4 вересня, німецький оригінал та російський переклад); *Długossii J. Annales... Liber XI–XII.* P. 64-65; *Długosz J. Roczniki... Ks. 11–12.* S. 77-78 (з помилковою датою).

118 *Полехов С.* Наследники Витовта. С. 470.

перелякався і «встреміся на бег в далній свой город, ко Бранску. И будучи ему в Бранску, и собрал войско немало, и с помочию московскою, и ехавшы засядет город Кіев. И князь великі Казимір, собравшы сілы свои літовскіи, и посылаетъ вборзде дядю своего Івана Гаштолта; он же там ехавшы и город Кіев и Бранск от(и)метъ к Великому княству»¹¹⁹.

Реальна біографія Михайлушка Жигимонтовича досить добре задокументована сучасними джерелами¹²⁰. З них цілком ясно, що після виїзду Михайлушка за кордон у 1440 р. він ніколи не мирився з Казимиром Ягеллоном і ніякого уділу в межах ВКЛ отримати не міг. Уже через це розповідь про замах на життя Казимира слід визнати вигадкою. Така резонансна подія, якби вона мала місце в дійсності, не могла залишитися поза увагою сучасників (особливо інформаторів Тевтонського ордену). До того ж ніяких князів Воложинських, та ще й відразу п'ятьох братів, реально ніколи не існувало.

Хроніка Биховця представляє собою твір 1-ї половини 1520-х рр., замовником і «суспільно-політичним ідеологом» якого був Альбрехт Гаштовт (Гаштольт) – наймогутніший литовський пан, воєвода Віленський і канцлер ВКЛ¹²¹. Протягом усієї Хроніки Биховця підкреслюються особливі заслуги родини Гаштовтів перед ВКЛ, особливо Яна Гаштовта (діда Альбрехта) – перед Казимиром Ягеллоном. Звідси є очевидним і мотив вигадки оповідання про заколот Михайлушка: читач хроніки мав зрозуміти, що династія Ягеллонів самим своїм існуванням завдячує не кому іншому, як Гаштовтам. (До речі, Альбрехт Гаштовт у «Меморіалі» 1525 р. без зайвої скромності писав, що саме він у 1508 р. не дав захопити ВКЛ князю Михайлу Глинському: «цей меморіал – панегірик самому Альбрехту Гаштовту, і з точки зору історії Гаштовтів, справжнє продовження Хроніки Биховця. Як у Хроніці Биховця Ян Гаштовт показаний рятівником Казимира Ягеллончика, так у меморіалі Альбрехт Гаштовт возвеличується як рятівник Литовської держави, якою керує син Казимира Жигимонт II»)¹²². Стає зрозумілим і те, звідки у Хроніці Биховця з'явилися загадкові князі Воложинські. У 1484 р. маєток Воложин (Ошмянського повіту) був серед володінь, які король Казимир надав князю Василю Михайловичу Верейському. Дочка останнього Софія вийшла заміж не за кого іншого, як Альбрехта Гаштовта, який у 1505 р. отримав королівський лист на спадщину князя Верейського, включаючи і Воложин¹²³.

Тим не менше, штучно «створюючи» уділ Михайлушка Жигимонтовича, нібито отриманий ним від Казимира Ягеллона, автор Хроніки Биховця явно опирався на реальні факти. Замок Бранськ на Підляшші, як і, вірогідно, вся Бельська земля (включаючи Сураж), дійсно входили до складу уділу Михайлушка – але ще за життя його батька Жигимонта, у 2-й половині 1430-х рр.¹²⁴. Замок Клецьк (у пінському Поліссі) був визнаний володінням Жигимонта Кейстутовича ще в акті Вітовта

119 ПСРЛ. М., 1975. Т. XXXII. С. 159. Цитати подаємо у зворотній транслітерації з польської латиниці, яка не дає змоги впевнено реконструювати всі особливості кириличного протографу (літеру «ъ», розрізнення «е» та «ѣ», «и» та «і»; латинська «у» може відповідати як «ы», так і «и»/«і» – переважно, коли використовується в якості сполучника). Оповідання про Михайлушка вміщене після литовсько-московської війни, що реально мала місце зимою 1444/1445 рр. Однак згадані посеред оповідання зміни на урядах воєвод Віленського і Троцького традиційно відносяться до 1443 р.; принаймні, вони відбулися між 1442 і 1444 рр. (Wolff J. Senatorowie i dignitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego. 1386–1795. Kraków, 1885. S. 56, 72).

120 Див. найновішу біографію: Polechow S. Książę Michał Zygmuntowicz – walka o spadek po ojcu // Ojcowie i synowie. O tron, władzę, dziedzictwo. W 700. rocznicę narodzin Karola IV Luksemburskiego króla czeskiego i cesarza. 1316–1378. Gdańsk, 2018. S. 199-243.

121 Вказані тези переконаливо довів литовський історик Р. Ясас, див.: Ясас Р. Хроніка Быхаўца і яе паходжанне // Беларускі гістарычны агляд. 2017, снежань. Т. 24. Сшыткі 1-2 (46-47). С. 209-220 (доступний білоруський переклад дослідження автора, опублікованого на литовській мові ще у 1971 р.).

122 Там само. С. 217.

123 Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku. Warszawa, 1895. S. 549.

124 Polechow S. Książę Michał Zygmuntowicz – walka o spadek po ojcu. S. 207 i przyр. 45.

1401 р.¹²⁵. Сіверські ж Стародуб і, очевидно, Брянськ належали Жигимонту протягом 1400/1409–1432 рр.

Частина зазначених земель у 1440-х рр., хоча й дуже ненадовго, дійсно перейшла під владу Михайлушка Жигимонтовича; але сталося це за зовсім інших обставин, ніж вказано у Хроніці Биховця. У 1448 р. Михайлушко, який після вбивства батька багато років поневірявся по іноземних дворах, знайшов реальну допомогу проти Казимира Ягеллона у хана Сеїд-Ахмата. Весною 1449 р. литовський емігрант досяг свого найбільшого успіху: 19 червня урядовець Тевтонського ордену повідомляв великому магістру, що «герцог Міхел» за допомогою татар зайняв три міста «зі всіма володіннями», що належали до його «отчини» – Київ, Стародуб і Клецьк («Kyoff, Starador unde Kletczk»). Більше того, у Стародубі князь нібито знайшов скарб свого батька, за допомогою якого сподівався закінчити війну з королем Казимиром¹²⁶. У такій ситуації польсько-литовський монарх особисто виступив у похід на Сіверщину (до Брянська), який тривав приблизно два місяці – з середини травня до середини липня 1449 р.¹²⁷

Очевидно, ще до початку цього походу Михайлушко втратив землі на захід від Дніпра: тоді Київ уже знаходився під владою татар, союзних Казимиру – звідти вони закликали на ханство свого претендента, який гостював у короля¹²⁸. Длугош повідомляє, що Михайлушко зайняв Стародуб, Новгородок-Сіверський та деякі інші замки, з допомогою татар чинив напади на землі ВКЛ і навіть змусив до втечі вислане проти нього литовське військо (очевидно, те саме, про відправку якого згадано в листі великого магістра до магістра Лівонського від травня 1449 р.¹²⁹). Тоді в похід виступив особисто Казимир, очоливши велику армію з литовців, русинів та незначного відділу поляків. Михайлушко супротивитися такій силі не наважився і втік, а його люди здали захоплені замки Казимиру¹³⁰. Це підтверджує і лист самого польсько-литовського володаря, написаний до великого магістра 25 липня у Новгородку-Литовському – вже після повернення з походу. Тут говориться, що Михайлушко з татарами Сеїд-Ахмата зайняв замки «Стародуб, Радогощ, Новгородок-Сіверський і Брянськ (Stharodwb, Radohosch, Nowohrodek Syewyersky et Bransko)». Довідавшись же про наближення військ Казимира, намісники, призначені Михайлушком і татарами, самі піддалися владі короля¹³¹. Як ми бачили, про ці події згадує і Хроніка Биховця; але тут захоплення Києва помилково приписано не татарській, а московській допомозі (явно за аналогією з повстанням князя Глинського 1508 р.), а на чолі литовських військ, замість короля Казимира, не дуже скромно «поставлено» Яна Ґаштовта.

125 С. Полехов пише, що Клецьк у 1404 р. був наданий князю Роману Федоровичу, онуку Ольгерда (*Полехов С. Наследники Витовта. С. 342*). Мова йде про акт Вітовта, відомий за списком 1782 р., де руський текст оригіналу транслітеровано польською латиницею (опублікований: *Radziminski Z. L. Monografia XX. Sanguszków oraz innych potomków Lubartafedora Olgerdowicza X. Ratneńskiego. Lwów, 1906. Т. I. S. 58*). Зокрема, тут серед надань князю Роману фігурують: «da u Koszyri dali jemo jemu Hrabow, Nesuchojezi, Milenowiczi, Kletczko». Як бачимо, мова йде про володіння у Коширській волості на Волині, а не польський Клецьк. Пізніше ці землі перейшли до Романового брата Сангушка і його нащадків. Зокрема, у 1511 р. як володіння князів Сангушковичів згадані «Меленовичи, Ньюино, Порьдубы, дворец Клевецко, Клечковичи (...)», локалізовані у Ковельському повіті (*Archiwum ksiąząt Sanguszków w Sławucie. Lwów, 1890. Т. III. S. 90-91, nr CXIX*). Вірогідно, і в оригіналі акта 1404 р. стояло «Клевецко», у списку 1782 р. помилково передане як «Kletczko».

126 *Polechow S. Książę Michał Zygmuntowicz... S. 220-221*; публікація документа – s. 236-238.

127 *Rutkowska G. Itinerarium króla Kazimierza Jagiellończyka 1440–1492. Warszawa, 2014. S. 87-88* (ще 8 травня Казимир був у Троках, 4 липня – видавав акти у Брянську).

128 *Polechow S. Książę Michał Zygmuntowicz... S. 223, 240-241* (публікація листа Казимира до великого магістра від 26 серпня 1449 р.).

129 Там само. С. 221.

130 *Długossii J. Annales... Cracoviae, 2003. Liber XII. 1445–1461. P. 76; Długosz J. Roczniki... Warszawa, 2009. Ks. 12. S. 87-88*. Автор явно помиляється, коли пише, що Казимир виступив у похід близько 15 серпня.

131 *Polechow S. Książę Michał Zygmuntowicz... S. 221, 223*; публікація листа – s. 238-240.

References

- Akta unji Polski z Litwą. 1385–1791. (1932). S. Kutrzeba, W. Semkowicz (Ed.). Cracow, Poland: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie. (1890). Vol. 3. 1432–1534. B. Gorczak (Ed.). Lviv, Austro-Hungarian Empire: Z drukarni Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.
- Barbashev, A. (1891). Vitovt. Pocljedniiie dvadtsat liet kniazheniia. 1410 – 1430. Saint-Petersburg, Russian Empire: Tipografiia I. N. Ckorokhodova.
- Bespalov, R. A. (2008). Istochniki o poiezdkie Vitovta v oblast Novosil'skogo i Riazanskogo kniazhestva v 1427 godu. Vierkhnieie Podonie: Arkheologiiia. Istoriiia. Vol. 3. Tula, Russia: Gosudarstviennyi muzei-zapovednik «Kulikovo polie», pp. 256-259.
- Bespalov, R. A. (2013). K voprosu o vriemieni zapustieniia yuzhnoi chasti Novosil'sko-Odoievskogo kniazhestva. Gorod Sriednieviekovia i ranniego Novogo vriemieni: arkheologiiia, istoriiia. Materialy IV Vsierossiiskogo sieminara. Noiabr 2011 g. Tula, Russia, pp. 87-92.
- Bespalov, R. A. (2016). Litovsko-moskovskiiie otnosheniia 1392 – 1408 godov v sviazi so smolienskoi, chernigovskoi i riazanskoi politikoi Vitovta i Vasiliia I. Sriednieviekovia Rus. Vol. 12. Moscow, Russia: Indrik, pp. 129-182.
- Boniecki, A. (1887). Poczet rodów w Wielkiem Księstwie Litewskiem w XV i XVI wieku. Warszawa, Russian Empire: Druk J. Bergera.
- Buchynskiy, B. (1907). Kilka prychnykh do chasiv vel. kniazia Svytrugaila (1430–1432). Zapysky Naukovoho tovarystva imeny Shevchenka. Vol. 76. Lviv, Austro-Hungarian Empire: Z drukarni Naukovoho Tovarystva imeny Shevchenka, pp. 117-142.
- Codex diplomaticus Lithuaniae. (1845). E. Raczyński (Ed.). Wrocław, Kingdom of Prussia: Sumtibus Sigismundis Schletter.
- Codex diplomaticus Poloniae. (1847). Vol. 1. L. Rzyszczewski, A. Muczkowski (Ed.). Warszawa, Russian Empire.
- Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae. 1376–1430. Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia. (1882). Vol. 6. A. Prochaska (Ed.). Cracow, Austro-Hungarian Empire: Typis Vlad. L. Anczyc et Comp.
- Długossii, J. (1997). Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae. Liber X–XI. 1406–1412. Warszawa, Poland: Wydawnictwo naukowe PWN.
- Długossii, J. (2000). Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae. Liber XI. 1413–1430. Warszawa, Poland: Wydawnictwo naukowe PWN.
- Długossii, J. (2001). Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae. Liber XI–XII. 1431–1444. Warszawa, Poland: Wydawnictwo naukowe PWN.
- Długossii, J. (2003). Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae. Liber XII. 1445–1461. Cracow, Poland: Wydawnictwo naukowe PWN.
- Długosz, J. (2009). Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego. Ks. 10–11. 1406–1412. Warszawa, Poland: Wydawnictwo naukowe PWN.
- Długosz, J. (2009). Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego. Ks. 11. 1413–1430. Warszawa, Poland: Wydawnictwo naukowe PWN.
- Długosz, J. (2009). Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego. Ks. 11–12. 1431–1444. Warszawa, Poland: Wydawnictwo naukowe PWN.
- Długosz, J. (2009). Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego. Ks. 12. 1445–1461. Warszawa, Poland: Wydawnictwo naukowe PWN.
- Dokumenty strony polsko-litewskiej pokoju Mełneńskiego z 1422 roku. (2004). P. Nowak, P. Pokora (Ed.). Poznan, Poland: Wydawnictwo Poznańskie.
- Halecki, O. (1915). Ostatnie lata Świdrygiełły i sprawa wołyńska za Kazimierza Jagiellończyka. Cracow, Austro-Hungarian Empire: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Hrushevskiy, M. (1993, 1907). Istoriiia Ukrainy-Rusy. Vol. 4: XIV–XVI viki – vidnosyny politychni. Kyiv, Ukraine: Naukova dumka.
- Gąsiorowski, A. (1972). Itinerarium króla Władysława Jagiełły 1386–1434. Warszawa, Poland: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

- Karamzin, N. M. (1842). *Istoriia gosudarstva Rossiiskogo*. Vol. 2 (tom 5). Saint-Petersburg, Russian Empire: V tipografii Eduarda Pratsa.
- Katalog rękopisów Biblioteki Zakładu Nar. Im. Ossolińskich. (1886). Vol. 2. W. Kętrzyński (Ed.). Lviv, Austro-Hungarian Empire: Z drukarni Zakładu Nar. Im. Ossolińskich.
- Kelembet, S. (2016). Dmytro-Korybut Olgerdovych – pershyi lytovskiy kniaz pivdennoi Sivershchyny. *Siverianskyi litopys*, 5, pp. 13-34.
- Kelembet, S. (2018). Fedir-Fedot (Fediushko) Liubartovych, kniaz Lutskyi i Volodymyrskyi, derzhavtsia Siverskyi. *Siverianskyi litopys*, 6, pp. 13-36.
- Kelembet, S. (2019). Kniazi Hlynski: pokhodzhennia rodu, Hlynske kniazivstvo, volodinnia v Siverskii zemli. *Siverianskyi litopys*, 2, pp. 3-18.
- Kelembet, S. (2015). Kniazi Starodubski ta Rylski: seredyna XIV – pochatok XV stolit. *Siverianskyi litopys*, 2, pp. 12-26.
- Kelembet, S. (2016). Velykyi kniaz Roman Mykhailovych II – ostannii samostiinyi volodar Chernihova. *Siverianskyi litopys*, 2, pp. 3-16.
- Kodeks dyplomatychny Małopolski. (1905). Vol. 4. 1386–1450. F. Piekosiński (Ed.). *Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia*. Vol. 17. Cracow, Austro-Hungarian Empire: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Kodeks dyplomatychny Wielkopolski. (1989). Vol. 8. A. Gąsiorowski, T. Jasiński (Ed.). Warszawa–Poznan, Poland: Państwowe wydawnictwo naukowe.
- Koniavskaia, E. L. (2007). «Poviest o Plavie» i lietopisnye stati Tvierskogo sbornika za piervoie diesiatilietie XV v. *Drievniaia Rus. Voprosy miedievistiki*, 2, pp. 81-95.
- Kuczyński, S. M. (1934). Rodowód Michała Chaleckiego. *Miesięcznik Heraldyczny*, 1, pp. 6-10.
- Kuczyński, S. M. (1936). *Ziemie czernihowsko-siewierskie pod rządami Litwy*. Warszawa, Poland: Drukiem Zakładów Graficznych «Biblioteka Polska» w Bydgoszczy.
- Kuzmin, A. V. (2011). Titulovannaia znat Velikogo kniazhestva Litovskogo v «Velikoi voinie» 1409–1411 gg. protiv Tievtonskogo ordiena. *Vialikaie kniastva Litovskaie i iago susiedzi u XIV–XV stst. Sapernitstva, supratsownitstva, uroki*. Minsk, Belarus: Bielaruskaia navuka, pp. 26-75.
- Lewicki, A. (1892). *Powstanie Świdrygiełły*. Cracow, Austro-Hungarian Empire: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Lietuvos Metrika. (1998). *Knyga Nr. 3 (1440–1498). Užrašymų knyga 3. L. Anužytė*, A. Baliulis (Ed.). Vilnius, Lithuania: Žara.
- Lietuvos Metrika. (2004). *Knyga Nr. 4 (1479–1491). Užrašymų knyga 4. L. Anužytė* (Ed.). Vilnius, Lithuania: Žara.
- Litskievich, O. (2014). *Poruchitelstvo litovsko-russkoi znati za nobilia Bratoshu Koilutovicha (1387 – 1394 gg.)*. Bielaruskaia dawnina. Vol. 1. Minsk, Belarus, pp. 29-58.
- Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten. (1867). Vol. 5. F. G. von Bunge (Ed.). Riga, Russian Empire: im Verlage von Nikolai Kymmel.
- Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten. (1884). Vol. 8. H. Hildebrand (Ed.). Riga–Moscow, Russian Empire: Verlage von J. Deubner.
- Matricularum Regni Poloniae summaria*. (1915). T. Wierzbowski (Ed.). Pars IV. Vol. 3. Warszawa, Russian Empire: Typis officinae C. Kowalewski.
- Matuzova, V. I. (2010). *Vriemia v «Khronikie zemli Prusskoi» Pietra iz Dusburga*. *Drievnieishiie gosudarstva Vostochnoi Yevropy. 2006 god: Prostranstvo i vriemia v sriednieievkovykh tiekstach*. Moscow, Russia: Russkii Fond Sodiestviia Obrazovaniiu i Naukie, pp. 321-330.
- Miatsielski, A. A. (2014). *Mstsislavskaie kniastva i vaiavodstva v XII – XVIII stst*. Minsk, Belarus: Bielaruskaia navuka.
- Polechow, S. (2018). *Książę Michał Zygmuntowicz – walka o spadek po ojcu. Ojcowie i synowie. O tron, władzę, dziedzictwo*. W 700. rocznicę narodzin Karola IV Luksemburskiego króla czeskiego i cesarza. 1316–1378. Gdańsk, Poland: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, pp. 199-243.
- Polechow, S. W., Butyrski, M. N. (2018). *Pieczę kniazia Iwana Olgimuntowicza*

Holszańskiego. *Inter Regnum et Ducatum. Studia ofiarowane Profesorowi Janowi Tęgowskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*. Białystok, Poland: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, pp. 441-461.

Poliekhov, S. V. (2014). *Lietopisnaia «Poviest o Podolie»*. *Drievniaia Rus. Voprosy medievistiki*, 1, pp. 33-42.

Poliekhov, S. V. (2015). *Nasledniki Vitovta*. Moscow, Russia: Indrik.

Poliekhov, S. V. (2014). «*Spisok gorodov Svidrigaila*». *Datirovka i publikatsiia. Drievniaia Rus. Voprosy medievistiki*, 4, pp. 111-125.

Polnoie sobranie russkikh lietopisiei. (2000). Vol. 6, pt. 1: *Sofiiskaia piervaia lietopis starshego izvoda*. Moscow, Russia: Yazyki russkoi kultury.

Polnoie sobranie russkikh lietopisiei. (1859). Vol. 8. VII: *Prodolzhenie lietopisi po Voskriesenskomu spisku*. Saint-Petersburg, Russian Empire: V tipografii Eduarda Pratsa.

Polnoie sobranie russkikh lietopisiei. (2000, 1922). Vol. 15, pt. 1: *Rogozhskii lietopisets*. Moscow, Russia: Yazyki russkoi kultury.

Polnoie sobranie russkikh lietopisiei. (2000, 1863). Vol. 15: *Lietopisnyi sbornik, imeniemyi Tverskoiu lietopisiu*. Moscow, Russia: Yazyki russkoi kultury.

Polnoie sobranie russkikh lietopisiei. (2007, 1913). Vol. 18: *Simieonovskaia lietopis*. Moscow, Russia: Znak.

Polnoie sobranie russkikh lietopisiei. (2000, 1921). Vol. 24: *Tipografskaia lietopis*. Moscow, Russia: Yazyki russkoi kultury.

Polnoie sobranie russkikh lietopisiei. (2004, 1949). Vol. 25: *Moskovskii lietopisnyi svod kontsa XV vieka*. M. N. Tikhomirov (Ed.). Moscow, Russia: Yazyki slavianskoi kultury.

Polnoie sobranie russkikh lietopisiei. (1975). Vol. 32: *Khroniki: Litovskaia i Zhmoitskaia, i Bykhovtsa. Lietopisi: Barkulabovskaia, Averki i Pantsyrnogo*. Moscow, USSR: Nauka.

Polnoie sobranie russkikh lietopisiei. (1980). Vol. 35: *Lietopisi bielorusko-litovskiiie*. N. N. Ulashchik (Ed.). Moscow, USSR: Nauka.

Pomennyk Vvedenskoii tserkvy v Blyzhnikh pecherakh Kyievo-Pecherskoi lavry. (2007). O. Kuzmuk (Ed.). *Lavrskiy almanakh. Spetsvypusk 7*. Kyiv, Ukraine.

Radziminski, Z. L. (1906). *Monografia XX. Sanguszków oraz innych potomków Lubarta-Fedora Olgerdowicza X. Ratneńskiego*. Vol. 1. Lviv, Austro-Hungarian Empire: Z drukarni Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.

Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198–1525. (1948). Pars 1: *Index Tabularii Ordinis S. Mariae Theutonicorum, Regesten zum Ordensbriefarchiv*. Vol. 1. 1198–1454. E. Joachim, W. Hubatsch (Ed.). Göttingen, Germany: Vandenhoeck & Ruprecht.

Rusyna, O. (1998). *Siverska zemlia u skladi Velykoho kniazivstva Lytovskoho*. Kyiv, Ukraine.

Rutkowska, G. (2014). *Itinerarium króla Kazimierza Jagiellończyka 1440–1492*. Warszawa, Poland: Wydawnictwo Neriton.

Scriptores rerum Prussicarum. (1866). Vol. 3. T. Hirsch, M. Toppen, E. Strehlke (Ed.). Leipzig, Kingdom of Saxony: Verlag von S. Hirzel.

Strykowski M. (1846). *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi*. Vol. 2. Warszawa, Russian Empire.

Tęgowski, J. (1999). *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów*. Poznan–Wrocław, Poland: Wydawnictwo Historyczne.

Tiemushev, V. N. (2009). *Gomielskaia ziemia v kontse XV – piervoii polovinie XVI v. Tieritorialnyie transformatsii v pogranichnom regione*. Moscow, Russia: Kvadriga.

Ukrainski hramoty. (1928). Vol. 1: *XIV v. i persha polovyna XV v.* V. Rozov (Ed.). Kyiv, USSR: Z drukarni Ukrainskoi Akademii Nauk.

Vitoldiana. Codex privilegiorum Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1386–1430. (1986). J. Ochmański (Ed.). Warszawa–Poznan, Poland: Pan stwowe Wydawnictwo Naukowe.

Wolff, J. (1895). *Kniaziovie litewsko-ruscy od konca czternastego wieku*. Warszawa, Russian Empire: Drukiem J. Filipowicza.

Wolff, J. (1885). *Senatorowie i dignitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego. 1386–1795*.

Cracow, Austro-Hungarian Empire: W drukarni Wł. L. Anczyca i Spółki.

Yasas, R. (2017). Khronika Bykhawtsa i iaie pakhodzhannie. Bielaruski gistorychny agliad. Vol. 24, pt. 1-2 (46-47), pp. 183-220.

Zaitsev, V. V., Piskunov, V. O. (2015). Nakhodki monet XIV – XV vv. s gorodishcha Osovik (Brianskaia oblast). Nunizmaticheskie chtieniia Gosudarstviennogo istoricheskogo muzieia 2015 goda. Moscow, Russia, pp. 152-154.

Zh lutka, A. A. (2011). Latsinska-belaruski slownik aktavai movy Vialikago Kniastva Litovskago XIII – XVIII stst. Minsk, Belarus: BelNDIDAS.

Келембет Станіслав Миколайович – кандидат історичних наук, доцент.

Kelembet Stanislaw Mykolaiovych – PhD (History), Associate Professor.

LITHUANIAN-CATHOLIC PRINCES IN SIVER LAND: 1401–1452

The article examines the issue of the Lithuanian princes of the Catholic religion, members of the Gedyminovich dynasty, who were the rulers of the specific principalities within the Siver land. In fact, we are talking only about two princes – Shvitrigailo-Boleslaw Olgerdovich, brother of King Wladyslaw II-Yagailo of Poland, and Sigismund Keistutovich, a brother of Grand Duke of Lithuania Vitovt-Alexander. Before them, all the princes of Lithuanian origin, who received possession in the Siver land, were necessarily of Orthodox religion. Obviously, the fact of the «imposition» by Vilnius of the Catholic princes to the Russian-Orthodox region was directly connected with the strengthening of the power of Vitovt, during which the Grand Duchy of Lithuania reached its highest power.

In the biography of Shvitrigailo Olgerdovich there are four periods that are characterized by the presence of one or other possessions in Siver land. 1) From 1406 to 1408 under the rule of Shvitrigailo were Bryansk and Starodub, that is, the northern part of the Siver land. 2) In 1420, a specific principality was created for Shvitrigailo in another, southern part of the Siver land, which included Chernigov, Novgorod-Siversky and Trubchevsk. This principality existed until 1430, when Shvitrigailo himself occupied the grand prince throne in Vilnius. 3) During the civil war in the Grand Duchy of Lithuania in 1432-1438, when Shvitrigailo was in fact only the «Grand Duke of Russia» (without Lithuania), his power was recognized by the whole of Siver land (with a short break). 4) During the reign of Shvitrigailo in Volhynia, in 1447 (1448?), he received Gomel in the northwestern part of the Siver land, which he obviously owned until his death in 1452.

Sigismund Keistutovich between 1398 and 1401 received Gomel. Then, obviously, soon after 1408, the former possessions of Shvitrigailo – Starodub and Bryansk were transferred to him. The Starodub Principality existed until 1432, when Sigismund himself occupied the grand duke's throne in Vilnius. In 1449, the son of Sigismund, Mikhailushko, with the help of the Tatars captured several Siver cities, including Starodub and Bryansk; however, he was soon expelled from there by King Casimir Jagellon.

Key words: Siver land, Grand Duchy of Lithuania (GDL), Grand Duke Vitovt, King Wladyslaw-Yagailo, Shvitrigailo Olgerdovich, Sigismund Keistutovich, Mikhailushko Sigismundovich.

Дата подання: 4 липня 2019 р.

DOI: 10.5281/zenodo.3546263